

FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA U SARAJEVU
ODSJEK ZA KOMPARATIVNU KNJIŽEVNOST I INFORMACIJSKE NAUKE

**Problemi i perspektive arhiviranja bosanskohercegovačkih naučnih elektronskih
časopisa**

Završni magistarski rad

Mentorica: Prof. dr. Lejla Hajdarpašić

Studentica: Amina Begić

Sarajevo, oktobar, 2020.

FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA U SARAJEVU
ODSJEK ZA KOMPARATIVNU KNJIŽEVNOST I INFORMACIJSKE NAUKE

**Problemi i perspektive arhiviranja bosanskohercegovačkih naučnih elektronskih
časopisa**

Završni magistarski rad

Mentorica: Prof. dr. Lejla Hajdarpašić

Studentica: Amina Begić

Sarajevo, oktobar, 2020.

Sadržaj:

1. UVOD.....	4
2. ZNAČAJ NAUČNIH ČASOPISA ZA NAUČNU KOMNIKACIJU	6
2.1. Elektronski naučni časopisi.....	8
3. NAUČNI ČASOPISI I OTVORENI PRISTUP INFORMACIJAMA	12
4. ARHIVIRANJE NAUČNIH ČASOPISA	19
4.1. Primjeri arhiviranja elektronskih časopisa	20
4.2. Obavezni primjerak	25
5. BOSANSKOHERCEGOVAČI NAUČNI ČASOPISI.....	27
5.1. Bosanskohercegovački naučni časopisi u otvorenom pristupu	28
5.2. Obavezni primjerak u Bosni i Hercegovini.....	31
6. ZAKLJUČAK.....	36
7. POPIS SLIKA.....	38
8. LITERATURA	39

1. UVOD

Znanje čovječanstva potječe iz znanstvenoistraživačkoga rada, a rezultati toga rada čovječanstvu se prenose u znanstvenim člancima. Znanstveni su članci, dakle, uvriježeni oblik prijenosa znanstvene informacije javnosti. (Marušić, M.)

Razvoj tehnologija doveo je i do promjena koje se tiču tradicionalnog koncepta izdavaštva, uključujući akademskog, te je omogućio pojavu elektronskih naučnih časopisa čiji je broj u neprekidnom porastu, namećući tako potrebu i za iznalaženjem odgovarajućih načina ispravnog očuvanja elektronskih časopisa, kako bi se neometano mogli konsultirati na duži vremenski rok.

Jedno od značajnijih međunarodnih istraživanja “E-Journal Archiving Metes and Bounds: A Survey of the Landscape” među prvima je detektovalo vrlo različite prakse arhiviranja elektronskih časopisa na međunarodnom nivou. U istraživanje je uključeno 12 inicijativa arhiviranja časopisa, a neke od njih kao naprimjer KB e-Depot, PANDORA i dr. pokrenute su od strane nacionalnih biblioteka, neke od inicijativa predstavljaju konzorcije koji agregiraju sadržaj radi omogućavanja pristupa sadržajima, ali vodeći jednakog računa o njihovom dugoročnom arhiviranju, dok naprimjer CLOCKSS, LOCKSS savez, OCLC ECO i Portico predstavljaju inicijative koje funkcionišu po principu ostvarivanja pretplate, a sve su pokrenute posebno s ciljem rješavanja problema dugoročnog arhiviranja sadržaja.

S tim u vezi, kada je bosanskohercegovački kontekst u pitanju, odnosno bosanskohercegovački elektronski naučni časopisi u otvorenom pristupu, cilj ovog rada je ukazati na značaj inicijative otvorenog pristupa, brojne prednosti naučnih časopisa u otvorenom pristupu za naučnu komunikaciju, te važnu ulogu bibliotekara u tom procesu, pogotovo u kontekstu dugoročnog arhiviranja naučnih časopisa u otvorenom pristupu.

U tom smislu, na početku rada govori se o značaju naučnih časopisa za naučnu komunikaciju, a kroz kraći historijski osvrt na razvoj naučnih časopisa, prikazuje njihova važnost, primarne funkcije i zadaci. U nastavku rada, a nadovezujući se na osnovne odlike naučnih časopisa, definiraju se elektronski naučni časopisi, te se donose njihove osnovne karakteristike, a u istom poglavlju sumiraju se prednosti i nedostaci elektronskih naučnih časopisa.

U narednom poglavlju govori se o naučnim časopisima i otvorenom pristupu, pojašnjava se koncept otvorenog pristupa informacijama, kao i njegovi oblici, te se izdvajaju brojne prednosti objavljivanja

naučnih časopisa u otvorenom pristupu, a referirajući se na odabrane deklaracije i izjave kojima se na međunarodnom nivou promovirao otvoreni pristup informacijama, uključujući naučnim informacijama.

Nadalje, pažnja se posvećuje problematici arhiviranja naučnih časopisa. U poglavlju se izdvajaju neke dobri primjeri prakse oko dugoročnog arhiviranja naučnih časopisa, te s tim u vezi naglašavaju i izazovi koje arhiviranje naučnih časopisa u otvorenom pristupu, kao mrežnih publikacija, podrazumijeva.

Posljednja poglavlja su fokusirana na bosanskohercegovački kontekst, u radu se najprije donosi istraživanje o broj registriranih bh. časopisa u otvorenom pristupu, a konsultirajući ROAD, ISSN, zatim istražuju prakse arhiviranja tih časopisa. Istraživanje je otkrilo da je od 143 registriranih bh. naučnih časopisa u otvorenom pristupu samo 7 časopisa arhivirano u „arhivima od povjerenja“.

Imajući na umu takve rezultate istraživanja, te međunarodne, a posebno europske primjere dobre prakse, u završnom dijelu rada donose se preporuke za arhiviranje naučnih časopisa u otvorenom pristupu u bosanskohercegovačkom okruženju.

Kao najpodesniji način arhiviranja bh. naučnih časopisa u otvorenom pristupu, ovaj završni rad prepoznaje izmjenu legislative o obaveznom primjerku. Obavezni primjerak je najsigurniji instrument prikupljanja i očuvanja građe od nacionalnog značaja, te u tom smislu rad donosi preporuke za dopune nacionalnog bh. zakona o obaveznom primjerku, odnosno proširenje njegova obuhvata i na nacionalno relevantne mrežne publikacije kojima pripadaju i naučni časopisi u otvorenom pristupu.

2. ZNAČAJ NAUČNIH ČASOPISA ZA NAUČNU KOMUNIKACIJU

Možemo na različite načine definisati pojam, zadatke i ciljeve naučnih časopisa. Jedna od definicija naučnog časopisa koju izdvaja Krilić Hatidža jeste definicija Tvrтка Šercara koji kaže: „Odlikuje (ga) univerzalna pristupačnost, točnost prijenosa, mogućnost verifikacije znanstvenih informacija, stjecanje priznanja i znanstvenog prestiža autora i u tom smislu je izvor motivacije za bavljenje znanstvenim radom”. (Krilić, 13:2017)

Pojava naučnih časopisa je unaprijedila komunikaciju među naučnicima, omogućila širenje, te razmjenu ideja, novih otkrića, novih rezultata istraživanja. U tom pogledu, pojava štamparskog stroja dakako je utjecala i na razvoj časopisa, a posebno naučnih časopisa. Prvi časopis izlazi u Parizu 1633. godine pod nazivom Bureau d'Adresses. Pored njega, treba spomenuti i časopis Le Journal de Sçavans tzv. časopis učenih ljudi koji je počeo izlaziti 1665. godine u Parizu, te The Philosophical Transactions iz Londona, koji je štampan iste godine.

Kako to pojašnjava Stipčević u knjizi „Povijest knjige“, nadalje stoljećima koja slijede broj znanstvenih časopisa rapidno raste, osobito u 19. i 20. st., što je ujedno odraz razvoja znanosti, odnosno intenzifikacije znanstvenih istraživanja. Javljaju se nove naučne discipline, a njih prati i pojava specijaliziranih znanstvenih časopisa. (Stipčević, 1985:78)

Već u 18. stoljeću javlja se čitav niz specijaliziranih časopisa posvećenih pojedinim naučnim disciplinama. Ono što je bitno istaći za ovaj period jeste važnost časopisa za širenje naučnih informacija u vrijeme kada počinje industrijska revolucija. Prvi naučni časopisi bili su tematski općeniti, ali kako se nauka razvijala, tako je i broj naučnih časopisa rastao i imali su bogatiji sadržaj. Razloga za povećanje broja znanstvenih časopisa ima mnogo, a neki od njih su:

- rast znanstvenih istraživanja,
- povećanje broja aktivnih znanstvenika,
- pojava novih znanstvenih disciplina,
- sve veće grananje znanosti,
- važnost koju radovi objavljeni u časopisima imaju u mjerenju znanstvene uspješnosti.

(Dizdar, Časopisi i znanstvena komunikacija: 2019) [Bilješke sa predavanja] ¹

¹ Govoreći o rapidnom rastu broja časopisa, važno je spomeniti i Bradfordov zakon raspršenosti i Garfieldov zakon koncentracije. Bradfordov zakon raspršenosti pokazuje da je najviše radova s nekog područja koncentrirano u vrlo malom broju časopisa, a ostatak je raspršen u vrlo velikom broju časopisa perifernih dotičnom znanstvenom području. Sa

S tim u vezi, Dizdar S. izdvaja i osnovne zadatke i funkcije naučnih časopisa. Kao zadatke ističe da naučni časopis pohranjuje zapis testiranoga i integriranog znanja, da je on sredstvo tekućeg izvještavanja o novim otkrićima, te da je naučni časopis formalni medij kojim znanstvenici ostvaruju pravo prvenstva naučnog otkrića i kojim grade svoj profesionalni status (akademska i naučna promocija). Njegova funkcija je diseminacija ideja (javnost, publika, pretplatnici, nevidljivo društvo), zatim ima edukacijsku funkciju i funkciju proliferacije ideja. Zapravo, naučni časopis je najmoćnije sredstvo komunikacije između naučnika i najbrži je medij općeg informisanja. Sa stanovišta difuzije naučnih informacija, časopisi imaju kao komunikacijski medij dvojaku ulogu. Oni u isto vrijeme služe i kao nosioci informacija, te kao čuvari odnosno arhivari te informacije. Također, časopisi imaju i formativnu ili institucionalizatorsku funkciju. Formativna se funkcija očituje u ulozi časopisa u socijalnoj institucionalizaciji komuniciranja među naučnicima. Kada govorimo o naučnoj komunikaciji, ona može biti formalna i neformalna. Neformalna se temelji na usmenoj predaji, dok formalna obuvata zapisivanje istraživanja, rezultata. (Dizdar, Časopisi i znanstvena komunikacija: 2019) [Bilješke sa predavanja]

Preko naučnih časopisa se olakšava i ubrzava naučna komunikacija. U početku su se rezultati i planovi istraživanja tiskali u obliku knjiga, no tiskanje knjiga je bio proces koji je iziskivao mnogo vremena. Ukoliko je potrebno puno vremena kako bi se rezultati istraživanja tiskali i omogućili javnosti, postojala je mogućnost da se rezultati promijene i samim time informacije koje je znanstvenik htio prenijeti više nisu točne. Znanstvenici su bili nezadovoljni i frustrirani radi neučinkovitosti i sporog procesa. Knjige su bile dominantan formalni oblik komunikacije sve do 1665. godine kada dolazi do pojave prvih znanstvenih časopisa, koji su pak znatno učinkovitiji od knjiga jer sam proces tiskanja nije toliko spor kao kod knjiga te je moguće periodično objavljivanje. (Valovčić, 2017:11).

Povrh svih prednosti naučnih časopisa, kao problem koji na neki način pravi prepreku u naučnoj komunikaciji, mora se istaći problem visokih pretplata na komercijalne časopise, te općenito finansiranje naučnih časopisa. U tom smislu, časopisi koji se pojavljuju u otvorenom pristupu, dolaze kao rješenje problema pristupa sadržajima časopisa, ali i nekih troškova. Pojava Interneta je unaprijedila mnoge sfere naših života, a slobodan pristup informacijama, te uz to besplatan, jedna je od njih.

druge strane, Garfieldov zakon koncentracije dokazuje da uvijek postoji mala skupina ključnih časopisa (jezgra) koja ima znatan udio (1/3) u ukupnom broju članaka koji se objave o nekoj temi ili u nekom području.

Računala su postajala sve sofisticiranija i dostupnija za svakodnevnu upotrebu, Internet je postao globalna mreža i stvorena je mogućnost elektroničkog objavljivanja. Otvoreni pristup dolazi na neki način kao izlaz i spas za znanstvenike, bibliotekare, te kako to Hebrang Grgić naziva *deus ex machina* koja može riješiti probleme krize dostupnosti znanstvenim informacijama. (Hebrang Grgić, 2015: 6)

2.1. Elektronski naučni časopisi

Razvoj tehnologija sa sobom je donio mnoge promjene, pa su se te promjene odrazile i na razvoj biblioteka i njihovo poslovanje. Nekada je jedini medij bio papir, a danas se sve više publikacija pojavljuje i u različitim elektroničkim oblicima. Posebnosti medija unijele su bitne promjene u sve faze izrade, raspačavanja, korištenja, obrade i pohrane publikacija. Te se promjene posebno očituju na području serijskih publikacija. Naime, njihova je osnovna namjena brza razmjena informacija te omogućavanje interakcije i komunikacije između autora i čitatelja. Objavljivanje u serijskoj publikaciji je proces, a upravo zbog svoje dinamičnosti, one se lakše prilagođavaju novim medijima. (Zajec, 2001:69)

Za elektronske časopise ne postoji jedinstvena definicija, danas se koriste različiti termini kao što su online časopis, elektronski časopis, elektronska serijska publikacija, često se pobrojani termini koriste kao sinonimi, iako pojedini autori smatraju da među njima postoje neke razlike. Cole L. u svom djelu „Back to basics: what is the e-journal?“ daje definiciju elektronskog časopisa, pojašnjavajući da je elektronski časopis bilo koji časopis, magazin, newsletter, e-zine, odnosno bilo koja vrsta serijske publikacije koja je dostupna putem Interneta. (Cole, 2004:13)

Lancaster F. W. u svom radu „The evolution of electronic publishing“ govori o nekoliko faza razvoja elektronskog izdavaštva. Autor navodi da se u početku elektronski format koristio kako bi se olakšao proces produkcije štampanih časopisa. Zatim se javljaju elektronski časopisi kao paralelna verzija štampanog časopisa, na CD-ROM-u ili na Internetu. U trećoj fazi elektronski časopisi još uvijek zadržavaju formu štampanih časopisa, ali nude dodatne mogućnosti. U četvrtoj fazi se pojavljuju elektronski časopisi koji koriste sve prednosti elektronskog medija (hipertekst, slike, zvuk). Ova faza se može podijeliti u dvije podfaze:

- Prezentacija postojećeg teksta i grafike na potpuno nov način,

- Publikacija koja je u potpunosti napravljena za elektroničko okruženje.²

Dakle, sa pojavom elektronskih časopisa, pristup naučnim informacijama postao je lakši, te je takva forma časopisa omogućila da se bilo kada i bilo gdje čita željeni časopis. Međutim sa druge strane tu dolazi i do pojave drugih pitanja poput pitanja autorskih prava, otvorenog pristupa informacija, finansiranja časopisa i sl. Sa svim tim pitanjima se nose bibliotekari, zapravo, sa razvojem Interneta u najširem smislu, kao i samih elektronskih časopisa, uloga bibliotekara postaje veća, te i njihova odgovornost. Shodno promjenama, bibliotekari više nego ikad moraju biti spremni na cjeloživotno učenje, a posebice njihova pažnja mora biti usmjerena ka praćenju tehnoloških promjena.

Prve verzije elektronskih časopisa nalazile su se na disketama i CD-ROM-ovima i to ne u potpunim stanjima, već u dijelovima i uveliko su sličili štampanim oblicima. Razvojem novih tehnologija, sofisticiranih računara i web tehnologija stvorena je mogućnost digitalnog objavljivanja. Ono što je predstavljalo problem, jeste što je za pristup takvim časopisima bila potrebna preplata. Naučnici su se udruživali i pokušavali naći rješenje kako da se otklone takvi problem. Počeli su pokretati nove elektronske časopise koji su bili besplatno dostupni na Internetu. Prvi takav časopis bio je *Psycology* čiji je pokretač jedan od velikih zagovornika otvorenog pristupa Stevan Harnad. Časopis je pokrenut 1989. godine, a recenziju provodi od 1990. godine. Sauber navodi kako su nedugo nakon toga počeli izlaziti i drugi časopisi (npr. *Public-Access Computer Systems Review*, *Electronic Journal of Communication* i drugi), a pojavili su se i slučajevi u kojima su urednici i članovi uredništava postojećih časopisa s previsokim pretplatama donosili tzv. deklaracije o neovisnosti časopisa – pokretali bi nove, elektroničke časopise koji su kvalitetom bili jednaki starima, ali su bili dostupni besplatno ili po znatno nižoj cijeni. (Hebrang Grgić, 2015:4)

Povećanje cijena za biblioteke prouzrokovano je ne samo povećanjem cijena pojedinačnih naslova, već i drugačijim načinom pretplate. Izdavači su bibliotekama ponudili pakete s puno više naslova nego što su one ranije pretplaćivale, ili čak sve naslove koje imaju, za umjereno višu cijenu (tzv. *Big Deal*). Sve je to dovelo do težnji, možda bi se moglo reći i pokreta, znanstvene zajednice za otvorenim pristupom znanstvenim informacijama. Važno je istaći i kako se situacija odvijala na samom početku, kada su se zapravo tek počeli pojavljivati časopisi na Internetu, ali ne u punoj formi, te sa određenim prednostima koje je čitatelj morao imati. Elektronski časopisi su počeli biti sve više upotrebljavati, te je došlo i do poboljšanja njihovih verzija, dodavanja grafike i sl.

² Lancaster, Fredrick Wilfrid. The evolution of electronic publishing. // *Library Trends*, 43, 4 (1995), str. 51

Prvi elektronski časopis koji je uključivao i grafiku je Online Journal of Current Clinical Trials. Ono što je važno napomenuti je da ovi časopisi nisu odmah bili u cjelovitom tekstu, ali sa razvojem elektronskih časopisa dešavale su se i promjene i poboljšanja online verzija. Različite grupe znanstvenika, instituta i asocijacija tražili su načine kako da nešto novo postave na mrežu, a da bude korisno čitateljima diljem svijeta. Na prijelomu stoljeća javlja se i jedna zanimljiva inicijativa. U siječnju 2000. godine American Institute of Physics i The American Physical Society pokrenuli su Virtual journal series. Serija virtualnih časopisa danas sadrži sljedeće virtualne časopise: Applications of Superconductivity, Biological Physics Research, Nanoscale Science & Technology i Quantum Information. To su virtualni (prividni) časopisi jer metodom povezivanja okupljaju članke iz različitih “pravih” časopisa s nekog područja. (Zajec, 2001:72)

U odnosu na prije, situacija se danas promijenila, te značajni svjetski izdavači kao što su Springer, Elsevier, Wiley, Academic Press nude elektronske časopise. Neki izdavači nude specijalne servise, npr. Springer-Link (<http://link.springer.de>) koji predstavlja bazu elektronskih časopisa izdavača Springera. Časopisi su podijeljeni prema temama koje se vežu za određene nauke u takozvane biblioteke. Sadržaj i sažetak mogu se besplatno pretraživati. Zatim imamo Elsevier koji nudi više od 1200 svojih časopisa putem baze podataka ScienceDirect (<http://www.sciencedirect.com>).

Elektronski časopisi, kao i štampani imaju neke prednosti i nedostatke. Kada govorimo o prednostima, Dizdar S. spominje da se jedna od prednosti elektronskih naučnih časopisa odnosi na čitatelje (niže cijene pretplate ili besplatan pristup), zatim za uredništvo (u slučaju da nema tiskane verzije izostaje trošak tiskanja i distribucije), te na biblioteke (manja opterećenost prostora, osoblja i organizacije). Nadalje kao prednost elektronskih naučnih časopisa može se istaći činjenica da se privlače mlađi autori (mlađi autori preferiraju online pristup), zatim dostupnost povratnih informacija (na temelju povratnih informacija moguće je donositi zaključke koji će podignuti kvalitetu časopisa i povećati broj čitatelja), odgovarajućim aplikacijama moguće je:

- Pratiti posjećenost časopisa,
- Pratiti čitanost pojedinih radova,
- Saznati koju vrstu radova čitatelji preferiraju,
- Detektovati zemlje iz kojih dolaze čitatelji, itd.

Također, putem elektronskih naučnih časopisa moguće je uvrštavanje dodatnih grafičkih i multimedijalnih sadržaja (video zapisi, audio zapisi, veći broj slika), čitateljima se omogućava da brzo i jednostavno dođu do dodatnih informacija koje su u vezi sa radom kojeg upravo čitaju, zatim

više korisnika može istovremeno koristiti isti časopis, te kao jedna od najvećih prednosti je ta da pretraživanje ne ovisi o radnom vremenu biblioteke. Ukoliko je pristup omogućen kontrolom domene korisnik može pretraživati s domene institucije koja ima pristup, a ako je pristup omogućen putem korisničkog računa korisnik može pretraživati s bilo koje lokacije. (Dizdar, E-časopisi i otvoreni kod: 2019) [Bilješke sa predavanja]

Iako elektronski časopisi imaju dosta svojih prednosti, naravno postoje i određeni nedostaci. Naime kod elektronskih časopisa upitna je vjerodostojnost informacija iz časopisa koji nisu indeksirani, za ugodno korištenje je potrebna brza internet veza, zatim postoji percepcija elektronskog časopisa kao manje vrijednog i manje trajnog u odnosu na tiskani. (Dizdar, E-časopisi i otvoreni kod: 2019) [Bilješke sa predavanja] Kao jedan od veoma važnih nedostataka koje Dizdar S. navodi, je problem pohrane i arhiviranja časopisa. Kod elektronskih časopisa još uvijek nije u potpunosti riješen način njihove pohrane i arhiviranja, te štampana verzija časopisa i dalje ostaje u prednosti. U bibliotekama su i dalje većinom zastupljeni štampani časopisi iako su neke nacionalne biblioteke (Kanade, Australije, Švedske, Finske, Nizozemske, te Library of Congress) započele proces arhiviranja i elektronskih časopisa. Zatim kao nedostaci javljaju se i problemi zaštite autorskog (vlasničkog) prava, starija godišta nisu dostupna u elektronskom obliku; u većini slučajeva najranija godina je 1995., a mnogi izdavači ne nude elektronske verzije časopisa starije od 1997. godine. (Dizdar, E-časopisi i otvoreni kod: 2019) [Bilješke sa predavanja]

3. NAUČNI ČASOPISI I OTVORENI PRISTUP INFORMACIJAMA

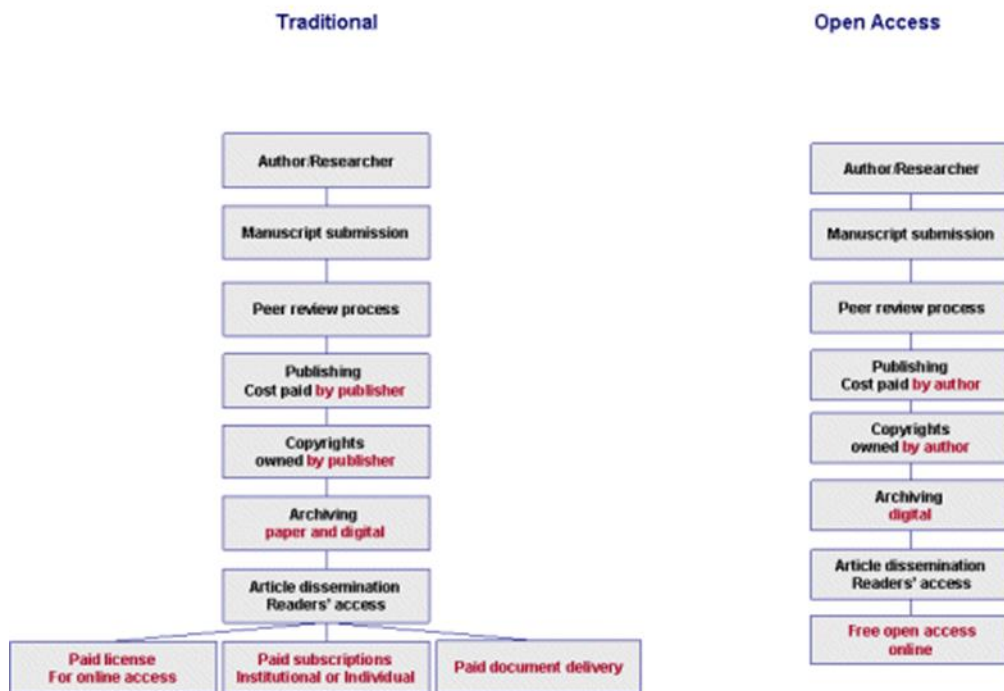
Iste godine kada je Tim Berners-Lee stvorio World Wide Web, 1991., Paul Ginsparg iz Nacionalnog laboratorija u Los Alamosu (Los Alamos National Laboratory) pokrenuo je arXiv (www.arxiv.org), elektronički (preprint) arhiv iz područja teorijske fizike. Sama ideja o razmjeni neobjavljenih inačica znanstvenih radova nije bila nova među fizičarima. Prethodila joj je uhodana tradicija razmjenjivanja «papirnatih» preprinta. Ono što je bilo novo jest brzina i lakoća razmjene, kao i činjenica da pri razmjeni više nije potrebno posredovanje knjižničara, već autori sami pohranjuju svoje radove. (Zlodi, 2002:5) Ovaj arhiv je jako brzo postao prepoznatljiv i prihvaćen kod fizičara, te se i dan danas koristi. Još jedan važan korak je napravio i Stevan Harnad, profesor kognitivnih nauka na Sveučilištu u Princetonu (SAD). On je predložio da naučnici polažu elektronski primjerak svakog objavljenog rada na određenom javno pristupačnom mrežnom mjestu (osobno arhiviranje). Na taj način zapravo naučni članci bi bili besplatno dostupni svima zainteresovanim. Važno je istaći da su se u vrijeme razvijanja pokreta za otvoreni pristup razvijale i Creative Commons (CC) licence koje su utemeljene na autorskom pravu i pravovaljane u čitavom svijetu, koje pomažu autorima da zadrže svoja autorska i srodna prava, a istovremeno drugima dopuštaju da umnožavaju, distribuiraju i na neke načine koriste njihova djela, barem u nekomercijalne svrhe. Čitav ovakav proces doveo je po Petersu Sauberu do razlikovanja dva stupnja otvorenoga pristupa:

- Gratis OA je besplatan online pristup,
- Libre OA je besplatan online pristup s nekim dodatnim korisničkim pravima, pri čemu se mogu koristiti CC licence.

Prema Sauberu, Open Access (otvoreni pristup) otklanja dvije prepreke: finansijsku i prepreku korištenja sadržaja bez narušavanja autorskih prava. Putem otvorenog pristupa istraživači nisu ograničeni i uslovljeni svojim finansijskim mogućnostima kako bi pristupili online sadržaju, a sa druge strane, u pogledu autorskih prava imaju veće slobode sa online sadržajem, njegovim distribuiranjem u okviru naučne zajednice, pohranjivanjem sadržaja, prevođenjem i slično. (Sauber, 2012: 31)

Na slici ispod predstavljen je tradicionalni i model publiciranja naučnih radova po principu otvorenog pristupa. Ono što je važno istaći upoređujući ova dva modela jeste promjena koja se odnosi na prava koja imaju autori i izdavači. U otvorenom pristupu se autorska prava također štite te autor ima mogućnost da odredi kako i u kojoj formi želi da njegov tekst bude objavljen.

Publishing Models

Slika 1: Tradicionalni (komercijalni) i model publiciranja naučnih radova u otvorenom pristupu

Preuzeto sa: <http://www.istl.org/05-summer/internet.html> (Pristupljeno: 16.7.2020.)

Sa druge strane, priroda otvorenog pristupa pruža brojne koristi čitateljima naučnih časopisa jer imaju neograničen pristup bogatstvu naučnih publikacija. Zapravo otvoreni pristup podrazumijeva da ne postoje više nikakve preplate, licence ili naknade za plaćanje, a to je često bila prepreka širenju znanja u tradicionalnom modelu objavljivanja. Također i sam autori imaju koristi od objavljivanja svojih radova u otvorenom pristupu, koji se odnose primjerice na citiranje autorovog djela.

Otvoreni pristup je tematiziran u okviru nekoliko međunarodnih značajnih inicijativa, deklaracija i izjava koje su od iznimnog značaja kada se govori o ovoj temi. Kao prvu značajnu, treba izdvojiti Budimpeštansku inicijativu. Ona je objavljena 14. februara 2002. godine, a nastala je na konferenciji u Budimpešti 2001. godine, u organizaciji zaklade Open Society Institute (OSI) koja je okupljala vodeće zagovornike otvorenog pristupa naučnoj literaturi. Sudionici su predstavili već postojeće inicijative za otvoreni pristup i predložili ujedinjenje inicijativa u svrhu njihove veće učinkovitosti. Osnovna ideja ove inicijative je da naučni radovi budu dostupni svima bez plaćanja. BOAI otvoreni pristup definiše na ovaj način: Slobodnu dostupnost na javnom internetu, dopuštenje svim korisnicima da čitaju, preuzimaju, umnožavaju, rasparčavaju, tiskaju, pretražuju, stavljaju poveznice na cjelovite tekstove članaka, prikupljaju, indeksiraju, koriste ih za podatke u softverskim alatima ili ih koriste u bilo koju drugu zakonitu svrhu, bez finansijskih, pravnih ili tehničkih prepreka osim onih

koje su nedjeljive od samog pristupa internetu. Jedino ograničenje umnožavanju i raspačavanju i jedina uloga zaštite autorskih prava jest da autorima bude osiguran nadzor nad integritetom njihova rada i pravo na ispravno navođenje autorstva.³

Naredna važna inicijativa je Bethesdanska izjava o otvorenom pristupu u izdavaštvu (Bethesda Statement on Open Access Publishing). Ona je nastala kao rezultat sastanka na Howard Huges Medical Institute-u u Marylandu u SAD-u. Stručnjaci koji su zainteresovani za otvoreni pristup u izdavaštvu okupili su se 11. aprila 2003. godine, s ciljem osmišljavanja načina kojima bi poboljšali i ubrzali objavljivanje naučnih članaka u otvorenom pristupu. Na ovoj deklaraciji su postavljena dva konkretna uvjeta koja treba publikacija da zadovolji da bi bila u otvorenom pristupu, a to su:

1. Autor(i) i nositelj(i) autorskih prava jamče svim korisnicima slobodno, neopozivo, širom svijeta dostupno, trajno pravo pristupa i pravo da umnožavaju, koriste, raspačavaju, prenose i prikazuju rad te da izrađuju i raspačavaju izvedene radove u bilo kojem digitalnom obliku i za bilo koju odgovornu svrhu uz propisno navođenje autorstva, kao i pravo na izradu manjeg broja tiskanih primjeraka rada za osobne potrebe.
2. Cjelovita inačica rada kao i svi priloženi materijali, uključujući presliku dopuštenja gore navedenog, pohranjuje se u odgovarajućem standardnom digitalnom obliku odmah nakon prvog objavljivanja u najmanje jednom mrežnom repozitoriju podržanom od akademske ustanove, znanstvenog društva, vladine agencije ili neke druge ovlaštene organizacije koja se zalaže za omogućavanje otvorenog pristupa, neograničeno raspačavanje, interoperabilnost i dugotrajno pohranjivanje.⁴

Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanju preuzima glavne ideje Budimpeštanske inicijative i Bethesdanske izjave. Ciljevi Berlinske deklaracije su promicanje novog načela otvorenog pristupa i postizanje što veće dobrobiti za nauku i društvo. Zbog toga namjeravaju postići napredak:

- Potičući naše istraživače/primatelje novčane potpore da objavljuju svoje radove u skladu s načelom otvorenog pristupa,
- Potičući posjedovatelje kulturne baštine da omoguće dostupnost svojih izvora na Internetu i time podrže otvoreni pristup,

³ Budapest Open Access Initiative, 2002. URL: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/read> (Pristupljeno: 20.7.2020.)

⁴ Bethesda Statement on Open Access Publishing, 2003. URL: <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm#note1> (Pristupljeno: 20.7. 2020.)

- Razvijajući sredstva i načine za vrednovanje otvoreno dostupnih doprinosa i elektroničkih časopisa kako bi se održali standardi kakvoće i dobre znanstvene prakse,
- Zagovarajući priznavanje otvoreno dostupnih publikacija pri napredovanju u zvanjima,
- Zagovarajući unutarnja mjerila doprinosa infrastrukturi otvorenog pristupa putem razvoja softverskih alata, osiguravanja sadržaja, stvaranja metapodataka ili objavljivanja pojedinačnih članaka.⁵

Svaka od pobrojanih inicijativa se zalaže za poboljšanje komunikacije u elektronskom okruženju među znanstvenicima, te povezivanje znanstvenika sa svojim čitateljima. Prijedlozi koji se tiču otvorenog pristupa, a istaknuti su u ovim deklaracijama, dakako da prikazuju cjelovitu sliku onoga što zapravo otvoreni pristup treba biti. Ono što se treba istaknuti, a imajući na umu ove inicijative jeste činjenica da zapravo otvoreni pristup primarno treba biti put k znanju, odnosno ka javnom dobru. Sauber je u tom smislu izdvojio zajedničke značajke tih triju deklaracija u tzv. „BBB Definition of Open Access“ napominjući da im je temeljni koncept isti – recenzirani znanstveni radovi, koje autori objavljuju bez novčane naknade, moraju biti besplatno mrežno dostupni, uz najmanja moguća ograničenja.⁶ (Sauber, 2012:36)

S tim u vezi, valja naglasiti da se i IFLA pridružila naporima koji promovišu otvoreni pristup naučnim informacijama, tako IFLA-ina izjava o otvorenom pristupu iznosi posvećenost načelima slobodnog pristupa informacijama kao i uvjerenje da je univerzalan i ravnopravan pristup informacijama od vitalne važnosti za društveni, obrazovni, kulturni boljitak ljudi, zajednice i organizacije.⁷

Za IFLA-u je veoma važno da se na adekvatan način predstave prednosti otvorenog pristupa, te IFLA akcentira kako otvoreni pristup pruža mogućnost objavljivanja rezultata istraživanja bez finansijskih, pravnih i tehničkih poteškoća, navodi da otvoreni pristup povećava vidljivost, korištenje i citiranost radova, što je velika prednost za istraživače. U svojoj izjavi IFLA svakako spominje i

⁵ Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanstvenom znanju, 2003. URL: http://eprints.rclis.org/4571/1/prijevod_berlinske_deklaracije.pdf (Pristupljeno: 20. 7. 2020.)

⁶ Na linku ispod je moguće dobiti više informacija o deklaracijama, izjavama koje su objavljene nakon navedene tri inicijative prikazane u ovom poglavlju. Popis deklaracija o otvorenom pristupu. URL: http://oad.simmons.edu/oadwiki/Declarations_in_support_of_OA (Pristupljeno: 14.8.2020.)

⁷ IFLA Statement on open access – clarifying IFLA’s position and strategy. URL: <https://www.ifla.org/files/assets/hq/news/documents/ifla-statement-on-open-access.pdf> (Pristupljeno: 20.8.2020.)

važnost uloge bibliotekara u promoviranju otvorenog pristupa, shvatanju brojnih prednosti otvorenog pristupa i predočavanju tih prednosti svojim korisnicima.⁸

Postoje dva osnovna oblika publiciranja radova u otvorenom pristupu: „zlatni“ i „zeleni put“. Kako Šember navodi, zbog različitih razina dozvola koje izdavači mogu dati autoru, naknadno se model samoarhiviranja razvio u nekoliko potkategorija pa se radovi mogu otvoreno publicirati u:

- Online časopisima koji se temelje na recenziji stručnjaka, što se naziva „zlatni put“,
- Digitalnim repozitorijima, na načelu samoarhiviranja, a on uključuje: „žuti put“ – samo radovi prije publiciranja, „plavi put“ – samo radovi nakon publiciranja, autorova verzija nakon recenzije ili izdavačka verzija rada, „zeleni put“ – radovi i prije i nakon objave u publikacijama (Kurelović, 2013:3)

Važno je reći da niti zeleni, niti zlatni put ne narušavaju autorska prava. Uprkos tome, neki su pojavu otvorenih arhiva vidjeli kao prijetnju zaštiti autorskih prava pa je u Velikoj Britaniji 2003. godine pokrenut projekt ROMEO⁹, koji je dio projekta SHERPA (Securing a Hybrid Environment for Research Preservation and Access), a bavi se istraživanjem naučne komunikacije, uspostavom institucionalnih repozitorija, promocijom otvorenog pristupa itd. U okviru projekta, u SHERPA/ROMEO, izdavači su grupirani u četiri kategorije:

- Zeleni izdavači (engl. green publishers) - dopuštaju arhiviranje i prije i nakon objavljivanja rada (pre-print, post-print),
- Plavi izdavači (engl. blue publishers) - dopuštaju arhiviranje samo nakon objavljivanja rada (post-print),
- Žuti izdavači (engl. yellow publishers) - dopuštaju arhiviranje radova prije nego što su objavljeni (pre-print),
- Bijeli izdavači (engl. white publishers) - uopće ne dopuštaju arhiviranje (Konjević, 2007:32)

Govoreći o oblicima otvorenog pristupa, može se zapravo primijetiti da su neke od prednosti objavljivanja časopisa u otvorenom pristupu sljedeće:

- Otvoreni pristup omogućuje širu diseminaciju, povećava vidljivost i citiranost radova,

⁸ IFLA statement on open access. URL: <https://www.ifla.org/files/assets/hq/news/documents/ifla-statement-on-open-access.pdf> (Pristupljeno: 1.7.2020.)

⁹ Vidjeti: <http://www.lboro.ac.uk/departments/ls/disresearch/romeo/> (Pristupljeno: 1.7.2020.)

- Otvoreni pristup defragmentira znanstvenu literaturu i opisuje meta-podacima što ju čini strojno čitljivom za indeksiranje, pretraživanje i prijenos podataka kroz različite sustave (interoperabilnost),
- Većina neznanstvenih tražilica (Google, Bing i ostale) indeksira časopise s otvorenim pristupom i repozitorije, što ih čini dostupnijima ne samo znanstvenicima, već i studentima, realnom sektoru i ostaloj zainteresiranoj javnosti, te omogućuje bolje povezivanje znanosti i realnog sektora (mala i srednja poduzeća),
- Otvoreni pristup povećava mogućnosti kolaboracije među znanstvenicima i potiče inovacije,
- Otvoreni pristup omogućava izradu baza podataka i baza znanja, te učinkovito višestruko korištenje objavljenih rezultata,
- Rasprostranjenost otvorenog pristupa omogućuje da se jednostavnije izbjegne dupliciranje rezultata istraživanja čime se štedi vrijeme i novac,
- Otvoreni pristup smanjuje jaz u pristupu znanju, poboljšava transfer znanja i omogućuje svakom znanstveniku da pokuša vidjeti cijelu sliku,
- Otvoreni pristup povećava javnu prepoznatljivost znanosti, te ona nije više izolirana i rezervirana samo za znanstvenu „elitu“,
- Otvoreni pristup izaziva i stimulira šire razumijevanje i poštovanje prema znanosti,
- Otvoreni pristup doprinosi prepoznatljivosti visokoškolske institucije,
- Otvoreni pristup koristi sve prednosti informacijsko – komunikacijske tehnologije Korist od otvorenog pristupa imaju biblioteke i visokoškolske institucije jer time smanjuju troškove pretplate na časopise. (Kurelović, 2017:47)

Važno je reći da časopisi s otvorenim pristupom umjesto pretplata, koriste druge modele finansiranja. Tako npr. svoje troškove pokrivaju donacijama sponzora (vlade, ministarstva, raznih agencija), sredstvima strukovnih i naučnih udruženja ili sveučilišta, zaradom od reklama ili naknadama koje plaćaju autori za objavljivanje svojih tekstova. Moguće je također da časopis prodaje svoje štampano izdanje, ali dopušta otvoreni pristup na mreži.

Barley C. u članku „What Is Open Access?“ navodi da časopis s otvorenim pristupom ima sljedeće karakteristike: koristi mehanizme kontrole kvalitete kao i tradicionalni časopisi (recenzije, nadzor i

uređivanje urednika), objavljuje se u elektroničkom obliku, besplatno je dostupan za čitatelje, autor može zadržati autorska prava, koriste se Creative Commons ili druge otvorene licence.¹⁰

S tim u vezi, postoji nekoliko modela publiciranja časopisa u otvorenom pristupu. Oni se razlikuju po određenim karakteristikama i načinima korištenja časopisa, ti modeli su:

- Izvorni ili direktni OA časopisi- oni u cijelosti se publiciraju kroz otvoreni pristup, bez ograničenja. Najčešće koriste Creative Commons licence, bazirani su na modelu naplate troškova publiciranja autoru i procjenjuje se da oni čine oko 62% cjelokupnog „zlatnog“ puta OA publiciranja. Časopisi iz Directory of Open Access Journals, DOAJ) pripadaju ovom modelu.;
- „zlatnog“ puta OA publiciranja – časopisi iz Directory of Open Access Journals, DOAJ, pripadaju ovom modelu;
- Odgođeni OA časopisi su oni čiji je sadržaj besplatno dostupan tek nakon perioda embarga (koji najčešće traje 12 ili 24 mjeseca), odnosno kad se radi o najnovijim izdanjima pristup se ostvaruje uz plaćanje, a stariji brojevi časopisa (arhiva) otvoreno su dostupni svima. Na njih otpada oko 14% „zlatnog“ puta OA publiciranja;
- Hibridni OA model gdje je riječ o komercijalnom časopisu kod kojeg izdavač daje autoru mogućnost izbora da svoj rad učini besplatno dostupnim, ali pri tome autor (ili njegova institucija) plaća naknadu za objavljivanje rada. (Kurelović, 2017:25)

Naučni časopisi u otvorenom pristupu su, kao što je navedeno u poglavlju, jako važni za promovisanje naučnog znanja i novih naučnih istraživanja. Jedno od najvažnijih pitanja, a tiče se naučnih časopisa u otvorenom pristupu jeste njihovo trajno arhiviranje. Veoma je bitno da naučni časopisi budu trajno i sigurno pohranjeni, da ne bi došlo do privremenog ili u najgorem slučaju trajnog gubitka istih. O tim i sličnim pitanjima govorit će se u nastavku ovoga završnog magistarskog rada.

¹⁰ Barley, Charls. What Is Open Access?. 2006. URL: <http://www.digital-scholarship.org/cwb/WhatIsOA.htm>
(Pristupljeno: 23.7.2020.)

4. ARHIVIRANJE NAUČNIH ČASOPISA

Broj naučnih časopisa se iz godine u godinu sve povećava, te to dovodi do obaveze bibliotekara, da se brinu o ispravnom arhiviranju elektronskih naučnih časopisa. Odgovarajuće arhiviranje naučnih časopisa je iznimno važno, a još uvijek postoje neke nedoumice u pogledu arhiviranja elektronskih časopisa, neke od njih su primjerice:

- Ko će imati pristup arhivu? S ovim pitanjem povezani su licencni ugovori i autorska prava te osiguravanje različitih uvjeta pristupa što proces arhiviranja čini složenijim?
- Što će se arhivirati? Samo radovi ili i podaci poput informacija o uredništvu, najave konferencija, oglasi; na mrežnim stranicama elektroničkih časopisa uvijek se nalaze najnovije informacije, dok su prethodne informacije najčešće izgubljene pa se može dogoditi za neki e- časopis da informacije o članovima uredništva za neka ranija godišta nisu sačuvane.
- Kada će arhiv postati dostupan korisnicima: kada časopis više nije mrežno dostupan ili nakon što je prošlo neko vrijeme od izlaženja, što izdavači sve više prakticiraju (tzv. embargo)?
- Ko će financirati arhiviranje: država ili će se financirati naplaćivanjem pristupa?
- U kojim formatima će se arhivirati dokumenti, koje standarde koristiti pri tome, itd. (Konjević, 2007:48)

Također, pored pomenutih pitanja, arhiviranje naučnih časopisa u otvorenom pristupu karakterizira niz elemenata koji se odnose na vrlo kompleksnu anatomiju mrežnih publikacija. Najprije, mrežne publikacije su podložne promjenama, te samim time i njihovo arhiviranje postaje izazov. Tako naprimjer S. Lawrence i drugi su ekstrahirajući čak 67.5777 poveznica, URL-ova, iz 270.977 članaka, konferencijskih radova i izvještaja i pokušavajući im pristupiti, otkrili da prvobitni postotak nevažećih veza od čak 23% je nakon drugog pokušaja ponalaska umanjen na samo 3%.¹¹ Pored toga, odnos mrežnih publikacija sa njihovim štampanim ekvivalentima, kada ti ekvivalenti postoje, je samo naizgled neproblematičan. Isprva su mrežne publikacije bile autentične (stabilne) “kopije” štampanih publikacija, dakle razlikovale su se od svojih štampanih inačica samo po format. Osaženi novim pomacima u tehnologiji, česti postaju slučajevi u kojima ekvivalenti imaju brojne dodatne funkcionalnosti u odnosu na štampane pandane. (Hajdarpašić, 2019:46)

¹¹ Vidi: Lawrence, Steve et all. Persistence of web References in Scientific Research. // IEEE Computer, 34, 2 (2001)
URL: https://www.researchgate.net/publication/2955394_Persistence_of_Web_references_in_scientific_research
(Pristupljeno: 20.10.2020)

Također, jedan od važnih elemenata arhiviranja mrežnih publikacija odnosi se na trajnost formata, u kojima se mrežne publikacije pojavljuju. O svim pobrojanim aspektima, prilikom planiranja arhiviranja mrežnih publikacija treba voditi računa, a kako bi mrežne publikacije, uprkos tehnološkim promjenama, bile očuvane i mogle se neometano koristiti.

4.1. Primjeri arhiviranja elektronskih časopisa

Istraživanje “E-Journal Archiving Metes and Bounds: A Survey of the Landscape” donosi prikaz 12 programa arhiviranja e-časopisa, u vezi s kojima se istraživanje fokusiralo na šest područja: organizacijska pitanja, stakeholdere i ciljne zajednice, sadržaj, pristup i “okidače”, tehnologiju i resurse.

U izvještaj su autori uključili samo one inicijative koje obuhvataju arhiviranje recenziranih elektronskih časopisa, koje imaju ugovorene odnose sa izdavačima koji podrazumijevaju prava pohrane i upravljanja naslovima časopisa tokom vremena, koje rade na pitanjima dugoročne pristupačnosti sadržajima, i koje vode neprofitne organizacije, neovisne od izdavača.¹²

U okviru dvanaest programa arhiviranja, tri su osnovne kategorije uključenih organizacija, najveću kategoriju čine organizacije koje imaju podršku vlada, a pet od šest organizacija sponzoriraju nacionalne biblioteke (CISTI Csi, KB e-Depot, Kopal / DDB, NLA PANDORA, PubMed Central). LANL-RL dobiva financijska sredstva od Ministarstva energetike SAD-a i Ministarstva obrane SAD-a. Dvije organizacije (OhioLINK EJC i Ontario Scholars Portal) predstavljaju konzorcije, a četiri se temelje na članstvu.¹³

Te inicijative su: LOCKSS, Portico, Koninklijke Bibliotheek, Kopal / DDB, LANL- RL, Pandora, Eco, OhioLINK-a, Ontario, PubMed Central, Ohio.

LOCKSS (Lots of Copies Keep Stuff Safe)¹⁴ je besplatan i otvoren softver razvijen pod pokroviteljstvom Sveučilišta Stanford. On omogućava bibliotekama prikupljanje, pohranjivanje, očuvanje, te u krajnjoj istanci pružanje pristupa sadržajima. Iako je LOCKSS otvoren i besplatan softver, njegovi se članovi moraju pridružiti savezu nazvanom LOCKSS savez.

¹² Smith, Kathlin. Institutional Repositories and e-Journal Archiving: What Are We Learning?. (2008.)
URL: <https://quod.lib.umich.edu/j/jep/3336451.0011.107?view=text;rgn=main> (Pristupljeno: 21.7.2020.)

¹³ Ibid

¹⁴ LOCKSS (Lots of Copies Keep Stuff Safe). URL: <https://www.lockss.org/> (Pristupljeno: 10.10.2020.)

CLOCKSS (Controlled Lots of Copies Keep Stuff Safe)¹⁵ je proširena verzija LOCKSS-a. Za razliku od LOCKSSA-a koji je „svijetli arhiv“, on predstavlja „tamni arhiv“ koji osigurava pristup informacijama samo u posebnim okolnostima. Neke od tih okolnosti su:

- Izdavač više ne postoji,
- Izdavač je prestao objavljivati određene informacije,
- Izdavač je prestao davati pristup nekim ili svim prošlim izdanjima,
- Katastrofalni događaji: gubitak podataka uslijed pojave događaja poput poplava, potres itd. (Shah, 2019:3)

Naredni program arhiviranja koji je uključen u ovo istraživanje jeste Portico¹⁶ projekt, koji je pokrenuo JSTOR uz podršku Zaklade Andrewa W. Mellona. Puno rasprava i napora je uloženo kako bi se usaglasilo kako i na koji način će Portico da funkcioniše. Portico je sličan CLOCKSS-u, „tamni arhiv“, a već je 2019. godine Portico služio kao arhiv za 11.954 naslova elektroničkih časopisa, 65.986 naslova e-knjiga i 39 digitaliziranih zbirki. (Shah, 2019:3)

Sljedeći program se veže uz napore Koninklijke Bibliotheek (KB)¹⁷, nacionalne biblioteke Nizozemske koja je odgovorna za očuvanje i pružanje dugoročnog pristupa nizozemskim elektronskim publikacijama. Kako bi ispunila tu odgovornost, KB je započela planiranje arhiviranja e- časopisa već u 1993., te se takav sistem arhiviranja počeo primjenjivati između 1998. i 2000. Takav sistem je u samom početku bio zamišljen kao sistem u kojem nizozemski izdavači dobrovoljno deponiraju svoje publikacije radi njihova dugoročna arhiviranja.

Naredna inicijativa arhiviranja, Kooperativer Aufbau eines Langzeitarchivs Digitaler Informationen (Kopal / DDB)¹⁸ je kooperativni projekt koji je započet 2004. godine, finansiran je strane Federalnog ministarstva za obrazovanje i istraživanje, a nastao je kao rezultat potrebe da Nacionalna biblioteka Njemačke upravlja obaveznim primjerkom elektronske građe. Dobrovoljnim ugovorima sa izdavačima, DDB je prikupila mnogo naslova, uključujući naslove e-časopisa poznatih izdavača kakvi su Springer, Wiley-VCH i Thieme, a u okviru obaveznog primjerka prikuplja sve časopise objavljene u Njemačkoj.

¹⁵ CLOCKSS (Controlled Lots of Copies Keep Safe). URL: <https://clockss.org/> (Pristupljeno: 10.10.2020.)

¹⁶ PORTICO. URL: <https://www.portico.org/> (Pristupljeno: 9.10.2020.)

¹⁷ Koninklijke Bibliotheek (KB). URL: <https://www.kb.nl/> (Pristupljeno: 9.10.2020.)

¹⁸ Kooperativer Aufbau eines Langzeitarchivs Digitaler Informationen (Kopal / DDB) URL: <http://kopal.langzeitarchivierung.de/> (Pristupljeno: 7.10.2020.)

Još jedan u istraživanje uključeni program arhiviranje veže se uz Nacionalni laboratorij Los Alamos, koji je jedan je od tri američka nacionalna laboratorija koja djeluje pri Nacionalnoj upravi za nuklearnu sigurnost američkog odjela za energetiku. LANL- RL¹⁹ uključuje nekoliko izdavača od 1995. godine, a biblioteka upravlja sadržajima 10 izdavača, u oblasti fizike, prvenstveno za upotrebu LANL-RL osoblja, ali ona također služi grupi vanjskih klijenata koji plaćaju pristup (LANL troškovi na osnovi povrata troškova). LANL-RL ima značajan istraživački i razvojni rad na arhiviranju, te za dugotrajnom održavanju i čuvanju elektronskih časopisa.

Naredna inicijativa arhiviranja je sistem PANDORA (očuvanje i pristup mrežnim dokumentarnim izvorima Australije)²⁰, Nacionalne biblioteke Australije (NLA) koji je osnovan u 1996. godine. E-časopisi su jedna od šest kategorija mrežnih publikacija uključenih u PANDORA system. U 2001.-oj godini NLA je izdala prvu verziju sistema PANDORA za digitalno arhiviranje (PANDAS). Bolja verzija, PANDAS 2, objavljena je 2002., a PANDAS verzija 3 je implementirana 2007. godine i riječ je o potpuno redizajniranoj verzija softvera. Važno je napomenuti da australijski zakon o obaveznom primjerku pokriva i elektronsku građu, uključujući e-časopise.

Također, u istraživanje je uključen ECO program koje je OCLC²¹ pokrenuo 1997. godine kako bi podržao napore biblioteka i konzorcija za nabavu, distribuciju i upravljanje velikim zbirkama elektronskih naučnih časopisa. ECO omogućuje web pristup putem OCLC sučelja za pretraživanje kolekciji od više od 5000 naslova, u širokom rasponu predmetnih područja, više od 40 izdavača akademskih i stručnih časopisa.

Sljedeći program se veže uz Bibliotečku i informacijsku mreža Ohia koja je konzorcij Kohezijske i sveučilišne biblioteke Ohia i obuhvata 85 institucija visokog obrazovanja i Državnu biblioteku u Ohiju. Elektronske usluge OhioLINK-a²² uključuju Centar za elektronske časopise sa više izdavača (EJC), koji sadrži više od 6.900 naučnih naslova časopisa, gotovo 40 izdavača, te istraživača.

Naredni program arhiviranja, Portal stipendista Ontario²³ je pokrenut 2001. godine i opslužuje 20 univerzitetskih biblioteka u Ontarskom vijeću univerzitetskih biblioteka (OCUL). Primarna svrha portala je pristup časopisima, ali također i dugoročno očuvanje e-časopisa. Inicijativa je započela finansiranjem bespovratnim sredstvima, ali je od 2006. godine postala samofinansirajuća.

¹⁹ Los Alamos National Laboratory. URL: [Los Alamos National Laboratory](http://www.lanl.gov/) (Pristupljeno: 7.10.2020.)

²⁰ PANDORA Australian Government Web Archive. URL: <http://pandora.nla.gov.au/> (Pristupljeno: 16.10.2020.)

²¹ OCLC. URL: <https://www.oclc.org/en/home.html?redirect=true> (Pristupljeno: 10.10.2020.)

²² OhioLINK. URL: <https://www.ohiolink.edu/> (Pristupljeno: 7.9.2020.)

²³ Ocul Ontario Council of University Libraries. URL: <https://ocul.on.ca/> (Pristupljeno: 8.10.2020.)

Još jedan program koji je uključen u istraživanje je PubMed Central²⁴. PubMed Central je besplatna digitalna mreža NIH-a arhiva časopisa iz biomedicinskih i prirodnih nauka koju vodi Nacionalni centar za biotehnoške informacije Nacionalne medicinske biblioteke (NLM). PubMed Central obuhvata oko 250 naslova više od 50 izdavača. Izdavačima omogućuje odlaganje depozita za godinu ili više nakon početne objave. PubMed Central zadržava trajna prava na arhiviranje svih pristiglih materijala i posvećen je održavanju dugoročnog integriteta arhiviranih sadržaja.

Ono što se može konstatovati jeste da je za proces arhiviranja e-časopisa potrebno vrijeme, te usavršavanje osoblja. Pored usavršavanja osoblja važnu ulogu ima i tehnologija, oprema, izgradnja finansijski održivih arhiva. Upravo u tom smislu i autori istraživanja donose niz preporuka za biblioteke, izdavače koje se tiču arhiviranja e-časopisa. Kada su preporuke za akademske biblioteke i organizaciju u pitanju, autori izvajaju sljedeće:

1. Biblioteke i konzorciji trebaju podsticati izdavače da se uključuju u rješavanje pitanja koja se tiču arhiviranja e-časopisa, te da prenose sva potrebna prava i odgovornosti za digitalno arhiviranje.
2. Biblioteke bi trebale međusobno dijeliti informacije o njihovim praksama arhiviranja e-časopisa.
3. Institucije bi trebale postati članovi ili barem sudjelovati u nekim od inicijativa za arhiviranje e-časopisa. Veliki broj akademskih i istraživačkih biblioteka treba ohrabriti da se pridruže odgovarajućim programima arhiviranja e-časopisa.
4. Akademske biblioteke bez obzira koliko su velike, trebale bi djelovati zajedno i tražiti programe za digitalno arhiviranje koji odgovaraju njihovim potrebama. Kao uvjet, trebale bi zatražiti detalje o sposobnosti programa da zadovoljavaju osnovnim zahtjevima za odgovorno upravljanje sadržajem časopisa.
5. Biblioteke bi trebale sudjelovati u izradi registra arhiviranih naučnih publikacija, koje pokazuju u okviru kojih programa su naučne publikacije arhivirane, npr. takvi su ROAR i ROARMAP.
6. Biblioteke bi trebale lobirati programe arhiviranja e-časopisa kako bi sudjelovale u mreži koja dijeli informacije, kodificira najbolje prakse, te dijeli odgovornost za očuvanje recenziranih e-časopisa.

Preporuke koje su upućene izdavačima su:

1. Izdavači bi trebali biti otvoreni u pogledu svojih napora ka digitalnom arhiviranju.

²⁴ PubMed Central. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/> (Pristupljeno: 9.10.2020.)

2. Izdavači bi trebali pružiti dovoljno podataka programu za arhiviranje e-časopisa kako bi osigurali da opseg, sadržaj, datum i naslov budu adekvatno zabilježeni.

3. Izdavači bi trebali pružiti liberalnija prava na arhiviranje u svojim ugovorima o licenciranju zajedno s autorima sadržaja i konzorcijima. Digitalno arhiviranje e-časopisa trebalo bi biti zapravo odgovornost svih uključenih strana.

Na samom kraju autori istraživanja donose i preporuke koje se odnose na programe arhiviranja e-časopisa, a to su:

1. Programi arhiviranja e-časopisa trebali bi da prikažu uvjerljive javne dokaze da nude barem minimalnu razinu usluga za upravljanje zbirkama. Trebali bi biti otvoreni za reviziju, te certificirani kao repozitoriji od povjerenja.

2. Programi arhiviranja trebaju biti otvoreni kada je riječ o izdavačima, naslovima, vremenskom rasponu i sadržaju koji su uključeni u njihove programe. Oni bi trebali da omoguće jednostavnu dostupnost ovih podataka na svojim mrežnim stranicama.

3. Programi za arhiviranje trebaju osigurati da su uneseni sadržaji vlasništvo repozitorija te da ne mogu biti modificirani od strane izdavača ili njegovog nasljednika. Ako postoji kršenje ugovora, trebao bi postojati postupak koji će na adekvatan način izreći kaznu, zbog narušavanja integriteta e-časopisa.

4. Treba provesti studiju koja bi ispitala koja su to prava i odgovornosti potrebne kako bi se osigurala odgovarajuća zaštita aktivnosti digitalnog arhiviranja, te kako bi se ta prava tačno definisala u ugovorima.

5. Programi za arhiviranje trebaju uzeti u obzir činjenicu da neki pohranjeni sadržaj bi eventualno mogao ući u javnu domenu i to se treba pregovarati i dogovarati sa izdavačima.

6. Programi arhiviranja trebaju formirati mrežu podrške i međusobne ovisnosti za razmjenu informacija o pokrivenosti sadržaja, tehničkoj implementaciji i najboljim praksama, za dobivanje potrebnih ugovornih prava za očuvanje i eventualno pružanje pristupa sadržaju (Kenney, 2006:2-4) .

4.2. Obavezni primjerak

Naučni časopisi su nacionalno relevantne publikacije koje, u zemljama u kojima je obavezni primjerak zakonski uređen ili se dostavlja na dobrovoljnoj osnovi, ulaze u obuhvat obaveznog primjerka.

Takvo što se u prethodnom poglavlju moglo vidjeti na primjeru nekih nacionalnih biblioteka (Njemačka, Australija), a kada su ostale inicijative arhiviranja u pitanju, prema Kenney A. R. i drugima (2006.) četiri su temeljna razloga zbog kojih obavezni primjerak kao sastavnica nacionalne bibliografske kontrole, nije otklonio uspostavu inicijativa arhiviranja e-časopisa koje koegzistiraju s naporima usmjerenim ka uspostave nacionalne bibliografske kontrole nad ovom vrstom publikacija. Prvi i najvažniji se prepoznaje u strukturi zakona o obaveznom primjerku koji imaju tendenciju osigurati dugoročno očuvanje časopisa ali su nejasni po pitanju garantiranja neometanog pristupa časopisima (npr. mogućnosti promjena modela pretplate). Takva je nejasnoća prisutna i modelu CENL-a i FEP-a koji pitanje pristupa smatra predmetom posebnih odredbi ugovora sa izdavačima. Usto, iako su uložile velike napore u razvoj strategija i metoda digitalnog očuvanja, ponegdje neprovjerene mogućnosti nacionalnih biblioteka u tom kontekstu potakle su razvoj različitih inicijativa digitalnog očuvanja. Uspostava dobrovoljnih shema depozita za e-časopise također ne razrješava u cijelosti problematiku prikupljanja i očuvanja e-časopisa jer se u takvim shemama depozita izdavači ohrabljaju, a ne primoravaju da na dobrovoljnoj osnovi dostavljaju obavezni primjerak, i konačno, pomenuti koncept „nacionalne publikacije“ izuzetno je problematičan kada su mrežni časopisi u pitanju.²⁵

UNESCO-ove Smjernice za izradu pravnih akata o obaveznom primjerku definiraju obavezni primjerak kao „zakonsku obavezu koja svaku komercijalnu ili javnu organizaciju i svakog pojedinca koji proizvodi bilo koju vrstu dokumentacije u više primjeraka obavezuje da dostavi jedan ili više primjeraka u nadležnoj državnoj instituciji“. Smjernice također navode da kako bilo koja vrsta građe, neovisno o formatu, a sve dok je javno dostupna i objavljena u više primjeraka, treba biti predmetom zakona o obaveznom primjerku te da se prethodno pomenuti ciljevi obaveznog primjerka, očuvanje nacionalne baštine, izrada nacionalne bibliografije, omogućavanje pristupa nacionalnoj zbirci, moraju eksplicitno navesti u zakonu. S tim u vezi, Smjernice argumentiraju da se zapravo samo putem uključivanja elektronske građe u zakon o obaveznom primjerku može garantirati sigurno

²⁵ Više o tome: Kenney, Anne R. et al. E-journal archiving metes and bounds: a survey of the landscape. Washington, D.C.: Council on Library and Information Resources, 2006.
Dostupno na: <http://www.clir.org/pubs/reports/pub138/pub138.pdf> (Pristupljeno: 19. 10. 2020)

očuvanje te vrste građe za buduće konsultacije. Upravo zbog toga Smjernice naglašavaju da je neprijeporno važno s ciljem deponovanja građe koja je predmet zakona o obaveznom primjerku, jasno definirati pojam izdavača, to što je moguće šire, a kako bi taj pojam obuhvatao komercijalne i privatne izdavače ukoliko je to zakonski moguće, i izdavače službenih publikacija.²⁶

Katalenac izdvaja osnovne tri funkcije obaveznog primjerka, a to su:

- Arhivska funkcija (izgradnja i trajna zaštita nacionalne zbirke cjelokupne građe kao prenositelja svih informacija kao „nacionalne kulturne memorije“),
- Korisnička funkcija (osigurava dostupnost građi i informacijama),
- Bibliografska kontrola.²⁷

Na osnovu dosadašnjih praksi može se govoriti o narednim načinima prikupljanja obaveznog primjerka:

- Obavezni primjerak – koji se prikuplja na osnovu načela sveobuhvatnosti (npr. Finska, Švedska, Francuska) ili na osnovu načela selektivnosti (npr. Kanada),
- Primjerak za zaštitu autorskog prava – kojim se osigurava pristizanje one građe na osnovi koje se zaštićuju autorstvo, odnosno, kojim se olakšava vlasniku intelektualnih dobara (knjiga, članaka i sl.) da primi odgovarajuću naknadu za utkanu inventivnost ili maštovitost,
- Dobrovoljno dostavljen primjerak - koji se uobičajno osigurava dogovorima između depozitnih ustava i nakladnika ili tiskara.²⁸

Kada je u pitanju svrha obaveznog primjerka, prema mišljenju J. T. Jasiona izdvajaju se četiri ključna aspekta:

- Obuhvatnost obaveznog primjerka koja se nastoji osigurati zakonskim putem ili s pomoću dogovora između biblioteka i nakladnika/tiskara, na taj način da redovito pristize sva građa bez obzira na predmet, oblik ili proizvođača,

²⁶ Larivière, Jules. *Guidelines for legal deposit legislation*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2000. Str. 54 URL:<https://www.ifla.org/files/assets/national-libraries/publications/guidelines-for-legal-deposit-legislation-en.pdf> (Pristupljeno: 30.10.2020)

²⁷ Katalenec, Dragutin. Od privilegije posjedovanja do obaveze dostupnosti, 1997. URL:http://www.knjiznicarstvo.com.hr/wp-content/uploads/2012/06/5_Katalenac_1997_1.pdf (Pristupljeno: 18.7.2020.)

²⁸ Aparac-Gazivoda, Tatjana. *Obvezni primjerak u suvremenom knjižničarstvu*. // Knjižničarstvo: glasnik Društva bibliotekara Slavonije i Baranje 1, 1 (1997). Str. 1-11.

- Očuvanje zbirke obaveznog primjerka, što u praksi treba imati potporu u zakonskim propisima kako bi se osigurao neometan priljev sredstava za njezinu odgovarajuću pohranu i zaštitu,
- Obavještavanje o sadržaju zbirke obaveznog primjerka ostvaruje se u sklopu projekata nacionalnih bibliografija ili baza podataka o fondu deponitne knjižnice. U zakonskim propisima, međutim, rijetko se uvjetuje da cjelokupna zbirka obaveznog primjerka treba biti obrađena i javno dostupna. S tim u vezi, česta je praksa deponitnih biblioteka da samostalno utvrđuju kriterije za isključivanje određenih vrsta građe iz cjelovitog procesa stručne obrade,
- Javna dostupnost zbirke obaveznog primjerka uglavnom je prisutna u zakonskim propisima o obaveznom primjerku, a i tamo gdje nije posebno naznačeno dostupnost se nastoji osigurati, premda ponekad pojedine biblioteke utvrđuju posebne uvjete korištenja.²⁹

5. BOSANSKOHERCEGOVAČI NAUČNI ČASOPISI

Važno je istaći činjenicu da časopis i u trećem mileniju ostaje vrlo važan medij prijenosa naučnih informacija. Međutim, kao publikacije časopisi osim diseminacije informacija i arhivskog zapisa znanosti/nauke u velikoj mjeri su i vrlo ilustrativni pokazatelji i svjedoci političkih, povijesnih i društvenih zbivanja ujednoj sredini (zemlji). U to se najbolje možemo uvjeriti prateći povijest bosanskohercegovačkih časopisa. (Krilić, 2017:13)

S obzirom na okolnosti, te status Bosne i Hercegovine u najranijim periodima kada se počinju časopisi diljem svijeta izdavati i dobijati značaj, naša se zemlja, koja se i pored raznih ratnih okolnosti, podjela, te čestog pritiska i kriza, ipak može pohvaliti sa bogatom historijom časopisa. Prvi časopis Bosna i Hercegovina je dobila relativno kasno, 1850. godine. Bio je to Bosanski prijatelj Ivana Frane Jukića, štampan u Zagrebu i Sisku (izašla su samo četiri broja). Prvi list štampan na bosanskom tlu je Bosanski vjestnik 1866. godine, mjesec dana prije prvog zvaničnog bosanskog lista Bosne. Kada govorimo o naučnom časopisu prvi je izašao 1889. godine a to je Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Pokrenuo ga je Kosta Hormann. Redovno je izlazio sve do 1943. godine (broj za 1944. nije štampan). Od 1945. godine izlazi Glasnik, a tematizirao je različita

²⁹ Aparac-Gazivoda, Tatjana. *Obvezni primjerak u suvremenom knjižničarstvu*. // Knjižničarstvo: glasnik Društva bibliotekara Slavonije i Baranje 1, 1 (1997). Str. 1-11.

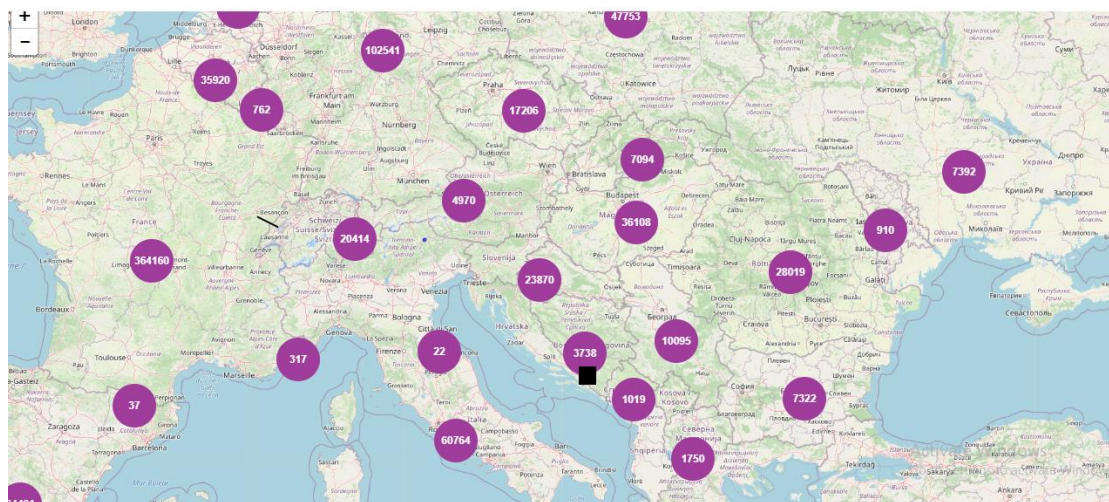
znanstvena područja (arheologija, historija i etnografija, društvene nauke, prirodne nauke, etnologija). Izdanje ovog časopisa na njemačkom jeziku pod naslovom Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina štampan je od 1893. do 1916. godine (ponovo pokrenut 1971. godine). Oba ova naslova izlaze i danas. (Krilić, 2017:14)

U Bosni i Hercegovini u ovom periodu, pored ovog naučnog časopisa izlazi i izvjestan broj stručnih i književnih časopisa. Neki od njih koje Krilić H. navodi su: Behar, Biser, Bosanska vila, Brazda, Budućnost, Književna kritika, Književni pregled, Jugoslavenska revija, Novi vijek, Novi Behar, Pregled male biblioteke, Nada, Razvitak, Sredina, i Zora.³⁰ U ratu dolazi do stanke sa časopisima zbog sveobuhvatne situacije. Od časopisa koji i danas izlaze, a u toku rata su imali prekide u kontinuitetu mogu se istaći: Acta medica saliniana, Bibliotekarstvo, Bilten Franjevačke teologije, Dijalog, Geografski list, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika, Anali Gazi Husrevbegove biblioteke, Geodetski glasnik, Medicinski arhiv, Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Slovo Gorčina, Odjek, Most, Lica, Hercegovina, Sineast, Pharmacia, Život, Putevi, itd. Nakon rata ipak u Bosni i Hercegovini ne dolazi do potpune obustave izlaženja časopisa. Tada počinju izlaziti neki od veoma važnih naslova, a neki su aktuelni i danas (Bosniaca, Diwan, Ekonomika, Forum Bosnae, Gračanički glasnik, Hrvatska misao, INFO - prvi bh informatički magazin, Kriminalističke teme, Mašinstvo, Aktuelnosti, Agroznanje itd. (Krilić, 2017:15)

5.1. Bosanskohercegovački naučni časopisi u otvorenom pristupu

Na ISSN-ovom portalu koji predstavlja registar svih serijskih publikacija iz oko 180 zemalja svijeta, uključujući i našu zemlju (slika br. 2. ispod), registrirano je 3738 serijskih publikacija iz Bosne i Hercegovine (na datum 22.10.2020. godine).

³⁰ Od stručnih časopisa Krilić izdvaja: Bosanskohercegovački težak, Vrtlarsko pčelarski list, Bosanski šumar, Praktični šumar, Ribarski list, Lovački list, Naša šuma, Narodno stočarstvo, Mladi prirodnjak. Štampano je i nekoliko časopisa koji su se bavili isključivo pozorišnom umjetnošću: Pozornica, Narodno pozorište, Sarajevska scena, Banjalučka pozornica. Društenopolitičkom tematikom bavili su se: Naš život, Dan, Uzgajatelj, Novo djelo, Gjulistan, Trezvenost, Snaga. Kulturna društva "Gajret", "Napredak", "Prosvjeta" štampala su također svoje časopise: Gajret, Napredak, Hrvatska narodna zajednica, Prosvjeta, Srpska žena.

Slika 2: ISSN portal The Global Index for Continuing Resources

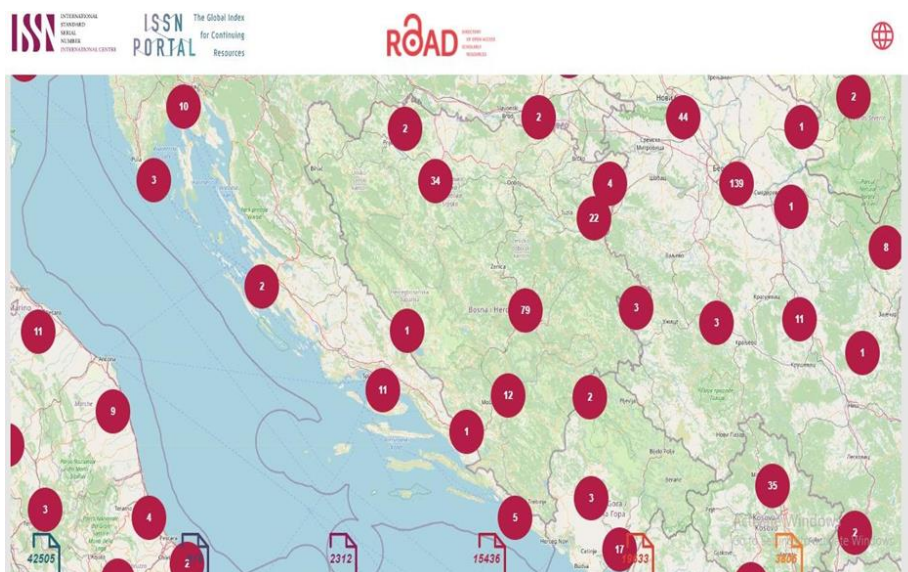
Preuzeto sa:

[https://portal.issn.org/?q=api/search&search\[\]=MUST=country=BIH&search\[\]=M%20UST=record=Register](https://portal.issn.org/?q=api/search&search[]=MUST=country=BIH&search[]=M%20UST=record=Register)

(Pristupljeno: 22.10.2020.)

Pored ISSN-a, značajne statističke podatke nudi ROAD (Direktoriji naučnih serijskih publikacija) za naučne publikacije u otvorenom pristupu. ROAD je projekt Međunarodnog ISSN Centra (ISSN International Centre), razvijenog uz podršku UNESCO- vog Sektora za komunikacije i informacije. Glavna uloga ove baze podataka je besplatan pristup dijelu bibliografskih zapisa ISSN Registra u koje se ubrajaju naučni časopisi, zbornici radova i zbornici radova sa naučnih konferencija, akademski repozitoriji, te od 2014. monografske serije. U ROAD su uključeni jedino zapisi naučnih publikacija (sa ISSN-om dodijeljenim od strane Nacionalnog ISSN Centra ili Međunarodnog ISSN Centra) koje i same imaju besplatan pristup svim svojim brojevima.³¹ Kada je statistika ROAD-a u pitanju (Slika broj 3) ukupan broj registriranih naučnih časopisa u otvorenom pristupu u Bosni i Hercegovini je 143.

³¹ ISSN - International Standard Serial Number. URL: <https://www.nub.ba/usluge-za-izdavace/centar-za-issn-bih> (Pristupljeno: 30.9.2020.)

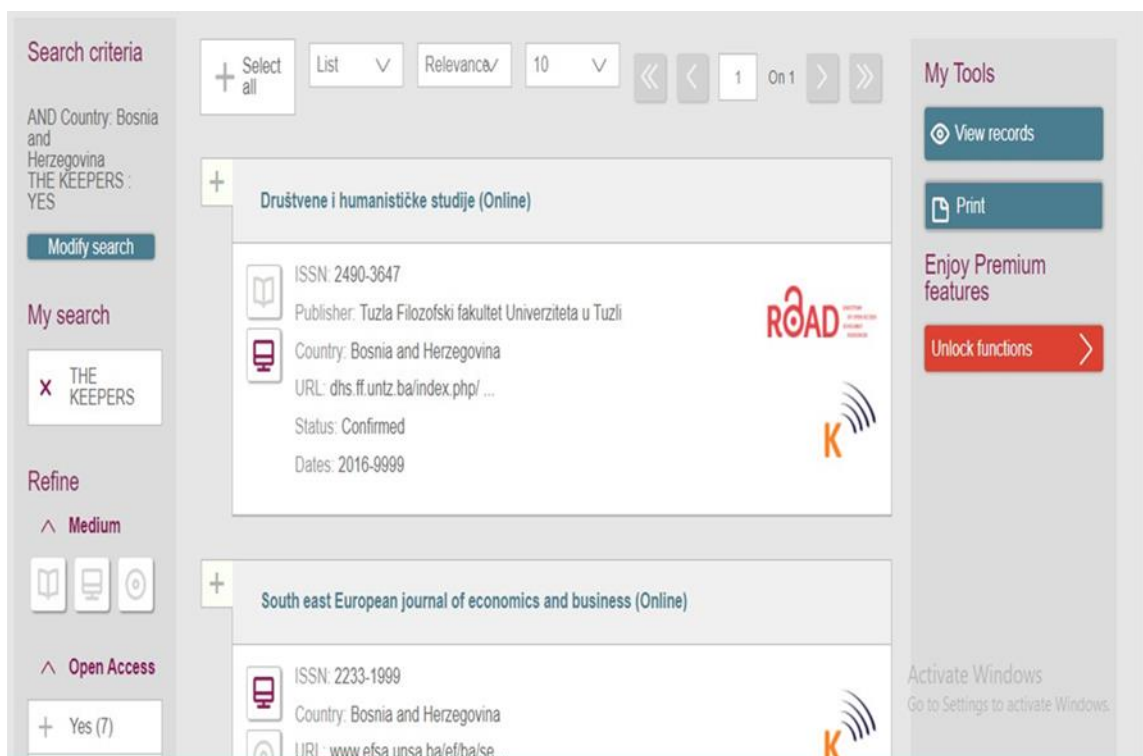
Slika 3: Road Directory of Open Access Scholarly Resources

Preuzeto sa: <https://road.issn.org/> (Pristupljeno: 3.10.2020.)

Broj registrovanih časopisa je za bh. prilike svakako odgovarajući, ali za naučne časopise i njihove korisnike veoma je važan otvoreni pristup, jer mora se imati na umu da osim naučnika, ove časopise konsultiraju i studenti, te je od neprijeporne važnosti da svi na lakši i jednostavniji način dođu do traženih naučnih informacija. Mali broj časopisa koji su u otvorenom pristupu su zapravo alarm za informacijske stručnjake da se takvo stanje nužno mora promijeniti, kroz odgovarajuću prmciju svih koristi otvorenog pristupa. Ono što se može istaći jeste da se broj elektronskih časopisa u toku ovoga istraživanja promijenio, te da je u augustu zabilježeno 3710 elektronskih časopisa, zatim početkom oktobra broj časopisa je porastao sa 3710 na 3738, od toga je 143 u otvorenom pristupu, dakle, broj časopisa u otvorenom pristupu se nije promijenio.

Kada je arhiviranje ovih časopisa u pitanju, u Keepers Registry, a u koji su uključeni: British Library, Cariniana Network, CLOCKSS Archive, Global LOCKSS Network, HathiTrust, Library of Congress, National Digital Preservation Program, China, National Library of the Netherlands, PKP Preservation Network, Portico, Scholars Portal, i Swiss National Library,³² od 143 časopisa koji su u otvorenom pristupu, za trajno arhiviranje pohranjeno je samo 7 časopisa (Slika broj 4).

³² The Keepers Registry. URL: <https://keepers.issn.org/> (Pristupljeno: 20.10.2020.)

Slika 4: The Keepers Registry

Preuzeto sa: <https://keepers.issn.org/> (Pristupljeno: 20.10.2020.)

Šta će se desiti ako se preostali nearhivirani bh. naučni časopisi izgube zbog neadekvatnog arhiviranja? Potencijalno se gube se ogromne količine podataka, naučnih istraživanja, a to su vrlo značajni problemi koje se nužno u što kraćem roku trebaju otkloniti. Kao jedno od mogućih rješenja pojavljuje se planiranje proširenja obuhvata bosanskohercegovačkog zakona o obaveznom primjerku.

5.2. Obavezni primjerak u Bosni i Hercegovini

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine je centralna biblioteka čiji je osnovni zadatak da prikuplja, stručno obrađuje, čuva i daje na korištenje prvenstveno bibliotečku građu koja je nastala, odnosno koja se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, objedinjuje i unapređuje poslove bibliotečke djelatnosti u Bosni i Hercegovini i namijenjena je općem obrazovanju, informisanju i zadovoljavanju kulturnih i drugih potreba stanovništva. Jedan od osnovnih vidova nabavke i prikupljanja bibliotečke građe pojavljuje se u formi obaveznog primjerka.

Prema Zakonu o bibliotečkoj djelatnosti, Članu 2., biblioteka građa obuhvata: knjige, brošure, časopise, novine, separate, disertacije, kataloge, prospekte, plakate, štampane letke, kartografske

publikacije, standarde, patente, muzička djela, reprodukcije likovnih djela, razglednice, kalendare, fotografije, mikrofilmove, dijamikrokartice, gramofonske ploče, tonske kasete, video-kasete, magnetofonske i magnetne trake, kompakt diskove, rukopise i drugu građu namijenjenu bibliotečkoj djelatnosti.

Zakon o bibliotečkoj djelatnosti, u odredbama o dostavljanju štampanog materijala /čl. 40./, propisuje: "svako pravno i fizičko lice, koje se bavi štampanjem i umnožavanjem štampanog materijala, dužno je Biblioteci BiH besplatno i o svom trošku dostaviti 10 primjeraka od svakog štampanog materijala. Odredbe stava 1. ovog člana odnose se i na pravna i fizička lica iz RBiH koja se bave izdavačkom djelatnošću ili štampanjem kada štampaju ili umnožavaju materijale u inostranstvu."³³

Izmjenama i dopunama Zakona o bibliotečkoj djelatnosti (Sl. Novine F BiH, br. 28 / 2003.), izmijenjena je odredba čl. 40., koja se odnosi na obavezno dostavljanje časopisa i novina. Izmjena u cjelini glasi:

Član 1.

U Zakonu o bibliotečkoj djelatnosti ("Službene novine Federacije BiH", broj 37/95) u vezi sa članom IX 5.1. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, u članu 40. dodaje se novi stav 3. koji glasi: "Odredba stava 1. ovog člana ne odnosi se na novine i časopise. Izdavači novina i časopisa dužni su Biblioteci BiH besplatno i o svom trošku dostaviti po jedan primjerak od svakog štampanog materijala".

Obavezni primjerci štampanog i drugog bibliotečkog materijala o vlastitom trošku dostavljaju se Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine, koja je odgovorna za prikupljanje i dalju distribuciju obaveznog primjerka. Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine prima i za svoje potrebe zadržava po 3 primjerka od svakog štampanog materijala i druge bibliotečke građe.

Obavezni primjerci bibliotečke građe čuvaju se i dostupni su u svim bibliotekama u koje se distribuiraju, a informacije o njima dobijaju se putem kataloga i interneta. Bibliotečka građa nastala

³³ Zakon o bibliotečkoj djelatnosti, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine br. 37/95. URL: <http://www.fmks.gov.ba/kultura/legislativa/fbih/36.pdf> (Pristupljeno:17.8.2020.)

prikupljanjem obaveznog primjerka dostupna je i putem međubibliotečke posudbe, za biblioteke u Bosni i Hercegovini i inostranstvu.³⁴

Neispunjavanje odredbi o obaveznom dostavljanju štampanih stvari predstavlja prekršaj i kažnjava se novčanom kaznom i to pravno lice od 1.000,00 do 3.000,00 KM, a odgovorno lice u pravnom licu od 500,00 do 1.000,00 KM.³⁵

S obzirom da su elektronske publikacije u sve većoj upotrebi, a neke od njih su od nacionalnog značaja, poput naučnih e-časopisa, tako je i potreba za arhiviranjem i očuvanjem tih publikacija neminovna, i iziskuje redefiniranje bh. propisa o obaveznom primjerku u koji je potrebno uključiti i elektronske publikacije, uključujući mrežne publikacije, a samim tim i naučne časopise koji se pojavljuju u online obliku.

UNESCO, IFLA, Radna grupa CDNL, kao i zajednička izjava IFLA-e i IPA-e (International Publishers Association) upozorili su da nacionalne biblioteke imaju ovlasti da prikupljaju i čuvaju svu objavljenu baštinu u zemlji, te da zajedno sa drugim bibliotekama i organizacijama, trebaju preuzeti glavnu odgovornost za prikupljanje i dugoročno očuvanje elektronskih publikacija.³⁶

S tim u vezi, već je 2009. godine istraživanje British Library otkrilo da su u čak 26 zemalja zakoni o obaveznom primjerku implementirani (za mjesno dostupne publikacije), od uključenih trideset i četiri, a tada je već dvanaest biblioteka imalo zakonske ovlasti za prikupljanje mrežnih publikacija, slobodno dostupnih i komercijalnih (International Survey on Electronic Legal Deposit, 2010). U 2011. godini British Library sprovela je novo istraživanje, sa većim obuhvatom, od 55 biblioteka, kojom prilikom je otkriveno da 40 posto anketiranih biblioteka ima uređenu legislativu oko arhiviranja sadržaja (British Library International Survey of E- Legal Deposit, 2011).

Nacionalne biblioteke u 12 zemalja (35% ispitanika) već su bile u mogućnosti prikupljati besplatnu mrežnu građu zahvaljujući zakonima o obaveznom primjerku i to čine u praksi, uključujući pobiranje cijele domene. To su nacionalne biblioteke sljedećih zemalja:

³⁴ Zakon o bibliotečkoj djelatnosti, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine br. 37/95. URL: <http://www.fmks.gov.ba/kultura/legislativa/fbih/36.pdf> (Pristupljeno: 17.8.2020.)

³⁵ Zakon o bibliotečkoj djelatnosti, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine br. 37/95. URL: <http://www.fmks.gov.ba/kultura/legislativa/fbih/36.pdf> (Pristupljeno: 17.8.2020.)

³⁶ UNESCO (United National Educational Scientific and Cultural Organisation). URL: <https://en.unesco.org/> (Pristupljeno: 30.10.2020.)

CDNL(Conference of directors of National Libraries) URL: <https://cdnl.info/> (Pristupljeno: 30.10.2020.)

IFLA (The International Federation of Library Associations and Institutions) URL: <https://www.ifla.org/> (Pristupljeno 30.10.2020.)

IPA (International Publishers Association) URL: <https://www.internationalpublishers.org/> (Pristupljeno:30.10.2020.)

- Norveška (od 2001.)
- Island (od 2003.)
- Kanada i Danska (od 2004.)
- Estonija, Francuska, Njemačka, Latvija, Litvanija, Novi Zeland i Slovenija (sve od 2006.)
- Finska (od 2007.)

Istih 12 navode da također imaju pravo prikupljati e-knjige, e-časopise i druge komercijalne ili zaštićene mrežne publikacije prema istim zakonima o obaveznom primjerku. Devet od njih (svi osim Finske, Latvije i Norveške) već su to činili 2009. godine, bilo eksperimentalno ili kontinuirano.³⁷

U 2017. godini sprovedeno je još jedno važno istraživanje. Ono se odnosilo na teme o politikama i praksama obaveznog primjerka u nacionalnim bibliotekama, te je donijelo podatke za čak 189 institucija. Ono što je specifično jeste da su autori prezentirali rezultate samo za trideset i jednu nacionalnu biblioteku, od kojih je dvadeset anketiranih biblioteka izvijestilo da je u obuhvat njihovih nacionalnih zakona o obaveznom primjerku uključena i digitalna građa (Zarndt et al. 2017).

Dakle, već postoje brojne zemlje koje prikupljaju obavezni primjerak elektronske građe, te sveobuhvatno i selektivno pobiru sadržaje sa weba. Zemljama koje još uvijek nisu započele te aktivnosti, ali ih trebaju planirati, kakva je Bosna i Hercegovina, međunarodna iskustva mogu pružiti određene smjernice o tome kako planirati i implementirati obavezni primjerak elektronske građe. Te zemlje su naprimjer Australija, Kanada, u europskom prostoru Francuska, Njemačka, Norveška itd.³⁸

Naučni časopisi sakupljaju najznačajnija istraživanja na jednom mjestu, te su od neminovnog značaja kako za naučnu zajednicu, naučni napredak, otuda je jako važno pitanje njihova arhiviranja. U tom smislu, zakon o obaveznom primjerku elektronske građe zapravo dolazi kao jedini ispravan način da se naučno znanje okupi na jednom mjestu, pohrani, čuva, kako bi moglo da se koristi dugi niz godina. No, promjena legislative je ovisna i od spremnosti to jest predanosti nacionalnih biblioteka i njihovih menadžera da preoblikuju radne procese uspostave bibliografske kontrole, a mogu je ugroziti i nemogućnosti uspostave odgovarajuće suradnje s izdavačkim sektorom, nedostatak obučenog kadra, tehnološka neopremljenost nacionalnih bibliografskih centara, radikalni propisi nacionalnih zakona o autorskom pravu i drugim srodnim pravima itd. Pomenuti faktori opravdavaju pristupe brojnih nacionalnih biblioteka koje su paralelno sa procesom ekstenzije nacionalnih zakona

³⁷ British Library: International survey on electronic legal deposit, 2010. URL: <https://docplayer.net/50146810-British-library-international-survey-on-electronic-legal-deposit.html> (Pristupljeno:30.10.2020.)

³⁸ Više o tome: Digital Legal Deposit in Selected Jurisdictions: The Law Library of Congress, Global Legal Research Center, 2018. URL: <https://www.loc.gov/law/help/digital-legal-deposit/digital-legal-deposit.pdf> (Pristupljeno: 19.10.2020.)

o obaveznom primjerku, instituciju obaveznog primjerka prepoznale najprije kao privremeno rješenje uspostave nacionalne bibliografske kontrole u digitalnom okruženju. (Hajdarpašić, 2019:69) Bez obzira u kojem se obliku pojavljuje, obavezni primjerak, kada je na stabilnim zakonskim načelima strukturiran:

- omogućava sveobuhvatno prikupljanje kulturne baštine pojedine zemlje (i na tom tragu doprinosi svjetskoj kulturnoj baštini),
- garantira čuvanje prikupljene kulturne baštine na dulji vremenski rok (štiti baštinu od nepovratnog nestanka),
- omogućava konstantan razvoj nacionalne zbirke,
- najsigurniji je instrument za postizanje nacionalne bibliografske kontrole,
- povećava svijest o vrijednosti kulturne baštine pojedine zemlje,
- podržava koncept slobodnog pristupa informacijama,
- prezentuje i reprezentuje kulturna dobra pojedine zemlje,
- budući da je najpouzdanije svjedočanstvo o pisanoj baštini pojedine zemlje, koristi kulturnom turizmu, obrazovanju itd. (Hajdarpašić, 2019:64)

6. ZAKLJUČAK

Pojava naučnih časopisa je unaprijedila komunikaciju među naučnicima, omogućila širenje, te razmjenu ideja, novih otkrića, rezultata istraživanja, a pojava naučnih časopisa u otvorenom pristupu je dodatno olakšala pristup naučnom znanju. S tim u vezi, cilj ovog rada bio je ukazati na značaj inicijative otvorenog pristupa, brojne prednosti elektronskih naučnih časopisa u otvorenom pristupu za naučnu komunikaciju, te važnu ulogu bibliotekara u tom procesu, posebno u aspektu dugoročne pohrane ovih mrežnih publikacija.

S tim u vezi, u prvih nekoliko poglavlja rada, definirani su naučni časopisi, ponuđen je kraći historijski osvrt na razvoj naučnih časopisa, a zatim se pažnja posvetila elektronskim naučnim časopisima, njihovim prednostima i nedostacima. Također, tematiziran je koncept otvorenog pristupa informacijama, a s tim u vezi i brojne prednosti objavljivanja naučnih časopisa u otvorenom pristupu.

Nadalje, u radu su se istakle moguće prepreke u smislu omogućavanja dugoročnog pristupa časopisima koji se pojavljuju u otvorenom pristupu, a koje se odnose na neodgovarajuće sisteme arhiviranja ovih mrežnih publikacija, te su navedene izdvojene prakse arhiviranja časopisa na međunarodnom nivou, uključujući i prakse arhiviranja pri nacionalnim bibliotekama.

Konsultirajući ISSN, te ROAD-a, detektovani su izvjesni problemi u smislu arhiviranja bosanskohercegovačkih naučnih časopisa koji su u otvorenom pristupu, a koje se odnosi na sigurnu i dugoročnu pohranu bh. elektronskih naučnih časopisa u otvorenom pristupu. Također, obzirom na mali broj registriranih časopisa u otvorenom pristupu, moglo bi se konstatovati da bh. akademske zajednice nisu u cjelosti osvjestile sve prednosti objavljivanja časopisa u otvorenom pristupu, ključnu ulogu u promociji značaja otvorenog pristupa imaju bibliotekari koji u razgovoru sa izdavačima, autorima, trebaju promovisati otvoreni pristup na pravi način, jer nerijetko problemi nastaju u neshvatanju takvog pristupa, ali su značajni problemi neodgovarajućeg arhiviranja postojećih naučnih časopisa u otvorenom pristupu.

Stoga se, u zaključnom dijelu rada, kao prijedlog rješenja za sigurno i dugoročno arhiviranje bh. naučnih časopisa u otvorenom pristupu, kao nacionalno relevantnih mrežnih publikacija, izdvaja institucija obaveznog primjerka. U radu se predlaže redefiniranje obuhvata postojećeg zakona o obaveznom primjerku odnosno dijela Zakona o bibliotečkoj djelatnosti koji se odnosi na obuhvat obaveznog primjerka. U obuhvat obaveznog primjerka je potrebno uključiti nacionalno relevantnu elektronsku građu, uključujući nacionalno relevantne mrežne publikacije, pa samim tim i naučne

časopise u otvorenom pristupu, a kako bi isti se na jednom mjestu prikupili, obradili, arhivirali i dugoročno očuvali.

7. POPIS SLIKA

Slika 1: Tradicionalni (komercijalni) i model publiciranja naučnih radova u otvorenom pristupu.....	13
Slika 2: ISSN portal The Global Index for Continuing Resources	29
Slika 3: Road Directory of Open Access Scholarly Resources	30
Slika 4: The Keepers Registry	31

8. LITERATURA

- Aparac-Gazivoda, Tatjana. *Obvezni primjerak u suvremenom knjižničarstvu.* // Knjižničarstvo: glasnik Društva bibliotekara Slavonije i Baranje 1, 1 (1997). Str. 1-11.
- Benčić, Zvonko. *Elektronički časopisi* // Automatika 1-2, 42 (2001). Str. 79-83.
- *Bethesda Statement on Open Access Publishing.* Dostupno na: <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm#note1> (Pristupljeno: 4.8.2020.)
- *Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanstvenom znanju.* Dostupno na: http://eprints.rclis.org/4571/1/prijevod_berlinske_deklaracije.pdf (Pristupljeno: 20.7.2020.)
- *Budapest Open Access Initiative.* Dostupno na: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/read> (Pristupljeno: 4.8.2020.)
- *British Library: International survey on electronic legal deposit.* Dostupno na: <https://docplayer.net/50146810-British-library-international-survey-on-electronic-legal-deposit.html> (Pristupljeno: 30.10.2020.)
- *Electronic Publications, Electronic Documents and Virtual Information.* Dostupno na: https://archive.ifla.org/VI/6/dswmedia/en/pdf/txt_elec.pdf (Pristupljeno: 6.8.2020.)
- Cole, Louise. *Back to basics: What is the e-journal?* // The Serials Librarian 1-2, 47 (2004). Dostupno na: <http://eprints.rclis.org/4442/1/backtobasics.pdf> (Pristupljeno: 27.8.2020.)
- CDNL(*Conference of directors of National Libraries.*) Dostupno na: <https://cdnl.info/> (Pristupljeno: 30.10.2020.)
- *Declarations in support of OA.* Dostupno na: http://oad.simmons.edu/oadwiki/Declarations_in_support_of_OA (Pristupljeno: 25.8.2020.)
- *DNB, Collection Mandate of the German National Library.* Dostupno na: http://www.dnb.de/SharedDocs/Downloads/EN/DNB/wir/zumsSammelauftrag.pdf?__blob=publicationFile (Pristupljeno 19.10.2020.)
- Das, Anup Kumar. *Open Access: History and Developments.* Paris: UNESCO, 2015. Dostupno na: <http://eprints.rclis.org/24903/2/LS1.2%20Open%20Access%20History.pdf> (Pristupljeno: 2.7.2020.)
- *Digital Legal Deposit in Selected Jurisdictions: The Law Library of Congress, Global Legal Research Center.* Dostupno na: <https://www.loc.gov/law/help/digital-legal-deposit/digital-legal-deposit.pdf> (Pristupljeno: 19.10.2020.)
- Dizdar, Senada. *Časopisi i znanstvena komunikacija*, 2019. [Bilješke sa predavanja] Flecker, Dale. *Preserving Scholarly E-Journals.* Harvard: Harvard University Library // D-Lib

Magazine 9, 7 (2001). Dostupno na: <http://www.dlib.org/dlib/september01/flecker/09flecker.html> (Pristupljeno: 24.7.2020.)

- Hodge, Gail; Frangakis, Evelyn. *Digital Preservation and Permanent Access to Scientific Information: The State of the Practice*. // CENDI 3 (2004). Dostupno na: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a423497.pdf> (Pristupljeno: 27.8.2020.)
- Hajdarpašić, Lejla. *Digitalno očuvanje građe prikupljene po principu obaveznog primjerka: Informacijske ustanove za 21. Stoljeće* // Zbornik Radova – Asocijacija informacijskih stručnjaka, bibliotekara, arhivista i muzeologa (BAM) 4 (2012). Str. 114-121.
- Hajdarpašić, Lejla. *Nacionalna bibliografska kontrola u digitalnom okruženju*. Sarajevo: Asocijacija informacijskih stručnjaka- biblioteka, arhivista, muzeologa, 2019.
- Hajdarpašić, Lejla. *Uređenje obaveznog primjerka elektronske građe*. // Bosniaca 24 (2019). Str. 100-104.
- Hebrang Grgić, Ivana. *Otvoreni pristup – deus ex machina za izdavaštvo znanstvenih časopisa?*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2015. Dostupno na: https://www.researchgate.net/profile/Ivan_Hebrang_Grgic/publication/282429838_Open_access_deus_ex_machina_for_publishing_scholarly_journals/links/58e5fff9a6fdcc6800b298e9/Open-access-deus-ex-machina-for-publishing-scholarly-journals.pdf (Pristupljeno: 7.7.2020.)
- Hebrang Grgić, Ivana. *Kriza izdavaštva znanstvenih časopisa*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2003. Dostupno na: http://eprints.rclis.org/5764/1/VBH_1-2_2004_Grgic2.pdf (Pristupljeno: 9.8.2020.)
- Hergešić, Branka. *Obavezni primjerak – povlastica ili dužnost* // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 12, 3-4 (1966). Str. 97-107. Dostupno na: <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/Hergesic-Obavezni%20primjerak.pdf> (Pristupljeno: 1.8.2020.)
- Horvat, Aleksandra. *Knjižnice i autorsko pravo*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2009.
- *IZJAVA IFLA-e o obaveznom primjerku*. Sarajevo: Asocijacija informacijskih stručnjaka – bibliotekara, arhivista i muzeologa, 2012.
- *IFLA statement on open access*. Dostupno na: <https://www.ifla.org/files/assets/hq/news/documents/ifla-statement-on-open-access.pdf> (Pristupljeno: 10.10.2020.)
- *IFLA (The International Federation of Library Associations and Institutions)*. Dostupno na: <https://www.ifla.org/> (Pristupljeno 30.10.2020.)
- *IPA (International Publishers Association)*. Dostupno na: <https://www.internationalpublishers.org/> (Pristupljeno: 30.10.2020.)

- Katalanec, Dragutin. *Od privilegije posjedovanja do obaveze dostupnosti* // Knjižničarstvo 1, 1 (2012).
- Konjević, Sofija. *Hrvatski znanstveni i znanstveno-stručni časopisi u elektroničkome mrežnom okruženju*. Zagreb: Filozofski fakultet, 2007. Dostupno na: <https://core.ac.uk/download/pdf/33994214.pdf?repositoryId=776> (Pristupljeno: 13.9.2020.)
- Koehler, Wallence. *Digital libraries and World Wide Web sites and page persistence.* // Information Research 4, 4 (1999). Str. 1-12. Dostupno na: <http://www.sci.brooklyn.cuny.edu/~sklar/teaching/s08/cis20.2/papers/diglib.pdf> (Pristupljeno 20.10.2020.)
- Krelja Kurelović, Elena. *Prihvatanje otvorenog pristupa znanstvenim informacijama i obrazovnim sadržajima u hrvatskoj akademskoj zajednici*. Zagreb: Filozofski fakultet, 2017. Dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/8916/1/Krelja%20Kurelovi%C4%87%2C%20Ele%20na.pdf> (Pristupljeno: 17.8.2020.)
- Kenney, Anne E. et all. *E-Journal Archiving Metes and Bounds: A Survey of the Landscape*. Washington, D.C.: Council on Library and Information Resources, 2006. Dostupno na: <https://www.clir.org/wp-content/uploads/sites/6/pub138.pdf> (Pristupljeno: 3.7.2020.)
- Krilić, Hatidža. *Časopis kao sredstvo komunikacija i informacija*. // Bosniaca 4-5 (2017). Str.13-15. Dostupno na: <http://bosniaca.nub.ba/index.php/bosniaca/article/view/335> (Pristupljeno: 26.6.2020.)
- Lancaster, Fredrick Wilfrid. *The evolution of electronic publishing*. // Library Trends 43, 4 (1995). Str. 518-527.
- Lariviere, Jules. *Guidelines for legal deposit legislation*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2000. Dostupno na: <https://www.ifla.org/files/assets/national-libraries/publications/guidelines-for-legal-deposit-legislation-en.pdf> (Pristupljeno: 30.10.2020)
- Lawrence, Steve; et al. *Persistence of web References in Scientific Research*. // IEEE Computer, 34, 2 (2001). Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/2955394_Persistence_of_Web_references_in_scientific_research (Pristupljeno 20.10.2020)
- Leggate, Peter; Hannat, Mike. *The archiving of online journals*. Oxford: Learned Publishing, 2000.

- Legal Deposit Libraries (Non-Print Works) Regulations. Dostupno na: <https://www.legislation.gov.uk/ukdsi/2013/9780111533703/contents> (Pristupljeno: 20.10.2020.)
- Marušić, Mate; et al. *Establishing a new journal*. London: European association of science editors, 2013.
- Morrow, Terry et al. *A Comparative Study of e-Journal Archiving Solutions: A JISC Funded Investigation, Final Report, May 2008*. Noruzi, Alireza. *Application of Ranganathan's laws to the Web*. // *Webology* 2, 1 (2004). Dostupno na: <http://eprints.rclis.org/7252/> (Pristupljeno: 21.8.2020.)
- *Open access – Opportunities and challenges – A handbook*. Dostupno na: http://unesco.de/fileadmin/medien/Dokumente/Kommunikation/Handbook_Open_Access_English.pdf (Pristupljeno: 29.7.2020.)
- Puljek, Babić. *Otvoreni pristup znanju: Znanstveni portal Bošnjačkog instituta- Fondacije Adila Zulfikarpašića*. Sarajevo: Bošnjači institut, 2020.
- Ras, Marcel. *The KB e-Depot: Building and Managing a Safe Place for e-Journals*. // *LIBER Quarterly: The Journal of the Association of European Research Libraries* 19, 1 (2009). Str. 44-53. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/41026116_The_KB_e-Depot_Building_and_Managing_a_Safe_Place_for_e-Journals (Pristupljeno: 10.7.2020.)
- Ras, Marcel. *Trust and preservation of e-Journals. The KB international e-Depot, 31st January, 2012*.
- Smajić, Azra. *Univerzalna bibliografska kontrola i obavezni primjerak*. // *Bosniaca* 20 (2015). Str 13-19. Dostupno na: <http://bosniaca.nub.ba/index.php/bosniaca/article/view/5/5> (Pristupljeno: 26.9.2020.)
- Smith, Kathlin. *Institutional Repositories and e-Journal Archiving: What Are We Learning?* // *JEP* 1, 11 (2008). Dostupno na: <https://quod.lib.umich.edu/j/jep/3336451.0011.107?view=text;rgn=main> (Pristupljeno: 10.10.2020.)
- Stipčević, Aleksandar. *Povijest knjige*. Zagreb: Matica hrvatska, 1985.
- Sauber, Peter. *Martin Sabo's Public Access to Science Act, 2003*. Dostupno: <http://dash.harvard.edu/handle/1/4725009> (Pristupljeno: 15.8.2020.)
- Sauber, Peter. *Open Access: The MIT Press*. Cambridge: Massachusetts, 2012.
- Shah, Ubaid; Ullah Gul, Sumeer. *LOCKSS, CLOCKSS & PORTICO: A look into digital preservation polices. Library Philosophy and Practice*. Dostupno na:

<https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5852&context=libphilprac>

(Pristupljeno: 1.9.2020)

- Šember, Marijan. *Vrednovanje biomedicinskih časopisa u otvorenom pristupu s pomoću citatnih pokazatelja*. Zagreb: Medicinski fakultet, 2007. Dostupno na: <http://ark.mef.hr/OP.htm> (Pristupljeno: 1.8.2020.)
- UNESCO (United National Educational Scientific and Cultural Organisation). Dostupno na: <https://en.unesco.org/> (Pristupljeno: 30.10.2020.)
- Valovčić, Marta. *Dostupnost i vidljivost hrvatskih časopisa u otvorenom pristupu iz područja društvenih i humanističkih znanosti*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2017.
- Verona, Eva. *Univerzalna bibliografska kontrola i međunarodno ujednačavanje kataložnih postupaka*. // *Informatologia yugoslavica* 8 (1976). Str. 1-28. Dostupno na: <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/verona.htm> (Pristupljeno: 1.7.2020.)
- Zajec, Jasenka. *Elektroničke serijske publikacije na mreži*. // *Nacionalna i sveučilišna knjižnica* 7, 1-2 (2001). Str. 69-71. Dostupno na: file:///C:/Users/user/Downloads/Elektronicke_serijske_publicacije_na_mrezi.pdf (Pristupljeno 28.8.2020.)